

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ФІНАНСІВ І КРЕДИТУ

СИСТЕМА ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Виконав:

студент 4 курсу групи 472-2
денної форми навчання
спеціальності 072 «Фінанси,
банківська справа та страхування»

Токарюк Руслан Маріанович _____

Керівник:

доцент кафедри фінансів і кредиту

Сокровольська Наталія Ярославівна _____

*До захисту допущено на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ травня 2025 р.*

*Завідувач кафедри фінансів і кредиту
_____ проф. Нікіфоров П.О.*

Чернівці – 2025

АНОТАЦІЯ

Токарюк Р.М. Система фінансування вищої освіти: стан, проблеми та перспективи розвитку. – Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 072 – Фінанси, банківська справа та страхування. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, 2025.

У кваліфікаційній роботі розглянуто систему фінансування вищої освіти як один із ключових елементів забезпечення її доступності, якості та стабільного розвитку в Україні. Проаналізовано сучасний стан бюджетного фінансування закладів вищої освіти, охарактеризовано основні джерела надходжень, зокрема видатки з державного та місцевих бюджетів, грантові кошти, плата за освітні послуги, а також позабюджетні джерела. Здійснено порівняльний аналіз фінансування освіти у динаміці 2020–2024 років, виокремлено тенденції, структурні зміни та проблемні аспекти у розподілі коштів. У роботі акцентовано на необхідності модернізації фінансової політики в освітній сфері, впровадженні результативно-орієнтованого підходу до фінансування та посиленні фінансової автономії університетів. На основі проведеного дослідження запропоновано напрями удосконалення механізмів фінансового забезпечення вищої освіти в контексті європейських інтеграційних процесів.

Ключові слова: фінансування вищої освіти, видатки бюджету на вищу освіту, джерела фінансування, гранти.

ANNOTATION

Tokaryuk R.M. Higher education financing system: status, problems and development prospects. – Manuscript. Qualification work for obtaining the first (bachelor) level of higher education in specialty 072 – Finance, banking and insurance. Yuri Fedkovich Chernivtsi National University, Chernivtsi, 2025.

The qualification work examines the higher education financing system as one of the key elements of ensuring its accessibility, quality and sustainable development in Ukraine. The current state of budget financing of higher education institutions is analyzed, the main sources of revenue are characterized, in particular, expenditures from the state and local budgets, grant expenditures, fees for educational services, as well as extra-budgetary sources. A comparative analysis of education financing in the dynamics of 2020–2024 is carried out, trends, structural changes and problematic aspects in the distribution of funds are identified. The work focuses on the need to modernize financial policy in the educational sector, implement a result-oriented approach to financing and strengthen the financial autonomy of universities. Based on the research conducted, we propose directions for improving the mechanisms for financial support of higher education in the context of European integration processes.

Keywords: financing of higher education, budget expenditures on higher education, sources of funding, grants.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело. _____ Р.М. Токарюк

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО - МЕТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	7
1.1 Суть та структура фінансового забезпечення вищої освіти.....	7
1.2. Особливості фінансової політики закладів вищої освіти	16
РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	27
2.1. Аналіз фінансування освіти в Україні	27
2.2. Особливості фінансування вищої освіти в умовах війни.....	35
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	51
3.1. Міжнародний досвід організації системи фінансування вищої освіти	51
3.2. Шляхи покращення організації фінансування вищої освіти в Україні.....	56
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65

ВСТУП

У сучасних умовах глобалізації та інтеграції у світовий освітньо-науковий простір система вищої освіти України відіграє ключову роль у формуванні людського капіталу, що забезпечує сталий соціально-економічний розвиток держави. Ефективне функціонування закладів вищої освіти значною мірою залежить від рівня їх фінансового забезпечення, що включає як бюджетне, так і позабюджетне фінансування. В умовах трансформації економіки, бюджетних обмежень, демографічного спаду та зростання вимог до якості освітніх послуг питання фінансування вищої освіти набуває особливої актуальності.

Забезпечення стабільного та достатнього фінансування закладів вищої освіти є передумовою їх конкурентоспроможності, інноваційного розвитку, впровадження сучасних освітніх технологій та розширення доступу до якісної освіти. У цьому контексті важливим завданням державної фінансової політики є пошук ефективних механізмів фінансування освіти, раціональний розподіл бюджетних ресурсів та стимулювання залучення додаткових джерел фінансування.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю аналізу існуючих моделей фінансового забезпечення вищої освіти, оцінки їх ефективності в українських реаліях та вироблення пропозицій щодо удосконалення фінансової системи ЗВО відповідно до європейських стандартів і викликів сьогодення.

Освіта і наука є одними з пріоритетних галузей економіки кожної країни, тому дослідження питань їх розвитку, зокрема фінансового забезпечення, привертає значну увагу як іноземних, так і українських учених. Теоретичні та практичні аспекти фінансування вищої освіти постійно перебувають у полі зору наукової спільноти.

Серед зарубіжних дослідників, які зробили вагомий внесок у вивчення проблем розвитку та фінансового забезпечення освітньої сфери, варто відзначити Дж. Брея, Р. Гуде, Б. Кларка, Дж. Салмі, Дж. Субоцькі, Т. Шульца, а також сучасних науковців А. Падловську, М. Нкісі, П. Петрова, М. Камерову-

Тімерову, Г. Віку Оларіу, С. Бреда, М. Фулеа, С. Мухамеда, Н.Ф. Чі Сулеймана, Дж. Сапутру. Їхні праці зосереджені на питаннях ефективного управління фінансовими ресурсами університетів, державного фінансування, автономії закладів освіти та запровадження змішаних моделей підтримки освіти.

Ряд зарубіжних науковців, зокрема Б. Коллінз, Дж. Фонтан і К. Дортч, Т. Естерманн та Е. Беннетот Прувот, аналізували сучасні моделі фінансування університетів, структуру розподілу й використання фінансових ресурсів, а також пропонували шляхи диверсифікації надходжень за рахунок освітніх послуг, наукових розробок, грантів і співпраці з бізнесом.

У 2022–2024 роках зросла кількість досліджень, присвячених впливу війни, енергетичної кризи та фінансової нестабільності на систему вищої освіти, зокрема з боку європейських аналітичних центрів (наприклад, EUA, OECD), де висвітлюється необхідність підтримки українських університетів через міжнародні програми фінансування, зміцнення інституційної спроможності та трансформацію фінансових моделей у кризових умовах.

Вітчизняна наукова думка також активно розвивається у цьому напрямі. Проблема фінансування вищої освіти, забезпеченню фінансової стабільності закладів, розвитку механізмів управління бюджетними й позабюджетними ресурсами присвячені праці таких українських дослідників, як В. Андрущенко, Д. Біленко, Т. Боголіб, О. Буцька, З. Варналій, О. Гринькевич, О. Кириленко, О. Красільник, М. Крупка, С. Левицька, І. Лютов, В. Малишко, В. Опарін, Т. Філатова, І. Чугунов, Л. Шевченко, Т. Ящук та ін.

Особливу увагу у 2022–2024 роках науковці приділяють аналізу трансформацій фінансових моделей українських ЗВО в умовах воєнного стану, зміни бюджетного навантаження, розширення автономії та пошуку нових джерел фінансування. Такі дослідники, як О. Грабчук, К. Громовенко, С. Качула, Л. Лисяк, Я. Тицька та інші, звертають увагу на проблеми зменшення базового фінансування, скорочення стипендіального забезпечення, а також можливості для розвитку державно-приватного партнерства в освітній сфері.

Окремий напрям досліджень пов'язаний з удосконаленням методології розрахунку вартості освітніх послуг, бюджетування та обліку витрат у системі вищої освіти. Ці питання висвітлено у працях Л. Ловінської та І. Парасій-Вергуненко, які запропонували сучасні підходи до фінансового планування, внутрішнього аудиту та оцінювання економічної ефективності освітньої діяльності.

Таким чином, науковий інтерес до проблеми фінансування вищої освіти з боку як зарубіжних, так і українських учених свідчить про її високу актуальність, особливо в умовах сучасних викликів. Попри наявні напрацювання, комплексне дослідження механізмів фінансового забезпечення вищої освіти України в умовах воєнного часу та післявоєнного відновлення залишається важливим напрямом подальших наукових розвідок.

Мета роботи полягає у комплексному дослідженні сучасного стану фінансування вищої освіти в Україні, виявленні основних проблем та визначенні перспектив її фінансового розвитку.

Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення наступних завдань:

- проаналізувати джерела та форми фінансування закладів вищої освіти України;
- дослідити механізми бюджетного та позабюджетного забезпечення ЗВО;
- виявити основні проблеми та виклики у сфері фінансування вищої освіти;
- розглянути зарубіжний досвід організації фінансування вищої освіти;
- сформулювати рекомендації щодо удосконалення фінансового забезпечення ЗВО в Україні.

Об'єктом дослідження є система фінансового забезпечення вищої освіти в Україні.

Предметом дослідження виступають джерела, форми та механізми фінансування закладів вищої освіти в умовах соціально-економічної трансформації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступному:

- уточнено теоретичні положення щодо сутності механізму фінансового забезпечення вищої освіти як сукупності форм, методів, інструментів та важелів, пов'язаних з фінансовим забезпеченням та фінансовим регулюванням сфери вищої освіти;

- узагальнено тенденції та закономірності стану фінансування вищої освіти в Україні;

- удосконалено теоретичні підходи до визначення пріоритетних напрямів реалізації фінансової політики держави в сфері фінансування освіти.

При написанні наукової роботи використовувалися такі загальнонаукові методи: статистико-економічний (при дослідженні сучасного стану фінансування вищої освіти), аналітичний (обґрунтування, доведення, спростування тих чи інших наукових позицій), узагальнення (при формулюванні висновків).

Інформаційною базою дослідження слугують теоретичні розробки зарубіжних та вітчизняних вчених, дані Державної казначейської служби, Міністерства фінансів та Державної служби статистики України.

Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО - МЕТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1. Суть та структура фінансового забезпечення вищої освіти

Становлення ринкових механізмів в Україні та її поступова інтеграція до світової економіки зумовлюють трансформацію структури професійної зайнятості населення, зокрема зростання попиту на фахівців з вищою та середньою спеціальною освітою. При цьому рівень ефективності функціонування освітнього сектору безпосередньо пов'язаний з обсягами та стабільністю його фінансового забезпечення.

Поняття «фінансування» у сучасній економічній літературі трактується широко і багатозначно, що спричиняє відсутність єдиного підходу до його визначення. Так, професорка І. С. Каленюк розглядає фінансування освіти як систему фінансових відносин, яка охоплює процеси формування, розподілу й використання фінансових ресурсів у сфері освіти. Вона наголошує, що фінансування передбачає створення різних фондів ресурсів, які формуються у межах взаємодії між управлінськими ланками системи вищої освіти та забезпечують стабільну діяльність освітніх установ [8, 173].

О. В. Красільник обґрунтовано наголошує, що рівень фінансування державних закладів вищої освіти є показником їх фінансової спроможності, яка проявляється через стабільність надходжень, раціональність використання ресурсів та здатність самостійно залучати додаткові кошти у межах чинного правового поля. У свою чергу, дослідження освітньої сфери неможливе без комплексного аналізу фінансових механізмів, які її забезпечують. Відповідно до Постанови Верховної Ради України, освіта — передусім загальна середня,

наукова й науково-технічна — визнається складовою національної безпеки держави, що підтверджує її пріоритетне значення.

Згідно з положеннями Закону України «Про освіту», держава зобов'язується гарантувати академічну, організаційну, фінансову й кадрову автономію освітніх установ. У статті 4 цього закону закріплено право кожного громадянина на безоплатну освіту, зокрема у сферах дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої та післядипломної освіти. Закон також визначає фінансові джерела, за рахунок яких забезпечується реалізація цього права.

Здобуття дошкільної та повної загальної середньої освіти гарантується через розвинену мережу освітніх закладів усіх форм власності та їх належне фінансове забезпечення відповідно до законодавчо встановленого порядку. Щодо позашкільної, професійної, фахової передвищої, вищої та післядипломної освіти — їх фінансування передбачене з державного та/або місцевих бюджетів, також у межах відповідної нормативно-правової бази.

Залучення додаткових фінансових ресурсів у межах чинного нормативно-правового поля є важливою умовою сталого розвитку закладів вищої освіти. Водночас системне дослідження проблем розвитку освітньої галузі неможливе без глибокого аналізу її фінансової спроможності. Так, у Постанові Верховної Ради України «Про стан та проблеми фінансування освіти і науки в Україні» вказано, що сфера освіти, особливо загальна середня, а також наукова та науково-технічна діяльність є елементами національної безпеки держави.

Закон України «Про освіту» закріплює гарантії академічної, організаційної, кадрової та фінансової автономії освітніх установ. Відповідно до статті 4 цього закону, кожен громадянин має право на безоплатну освіту, що включає доступ до дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти відповідно до встановлених державних стандартів. Крім того, законодавство передбачає розвиток усіх рівнів освіти — від дошкільної до післядипломної — у межах чинної нормативної бази.

Також законом окреслено джерела фінансування, з яких забезпечується безоплатність освіти:

- для здобувачів дошкільної та повної загальної середньої освіти — шляхом розбудови мережі закладів усіх форм власності та їх фінансового забезпечення відповідно до встановленого порядку, в обсягах, необхідних для реалізації права на освіту громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на постійній чи тимчасовій основі;

- для здобувачів позашкільної, професійної, фахової передвищої, вищої та післядипломної освіти — за рахунок бюджетних коштів державного і/або місцевого рівня згідно з чинним законодавством.

Безоплатний характер освіти також передбачає надання учням та педагогічним працівникам підручників і навчальних матеріалів коштом держави, відповідно до порядку, затвердженого Кабінетом Міністрів України.

Право на якісну освіту може бути реалізоване лише за умов належного фінансового забезпечення освітньої системи та раціонального використання ресурсів. Адже достатнє й ефективне фінансування є необхідною передумовою створення доступного й рівного освітнього середовища.

На думку проф. А. О. Касич, фінансування освіти значною мірою залежить від вибраної моделі його організації, яка може включати державне, комерційне, спонсорське або комбіноване джерело фінансових надходжень (табл. 1.1).

Як справедливо зауважує О. В. Тимошенко, одним із ключових принципів формування фінансового механізму у сфері вищої освіти є принцип стратегічної орієнтованості. Його реалізація передбачає розроблення цілісної стратегії організації фінансових відносин, що дозволить забезпечити стабільне функціонування системи вищої освіти відповідно до соціально-економічних потреб суспільства [3, 129].

Фінансування освітніх установ в Україні здійснюється з бюджетних джерел різних рівнів, а також з альтернативних, не заборонених законодавством надходжень. Закон України «Про освіту» передбачає, що державні та комунальні

заклади мають право надавати платні освітні та інші послуги, що створює законодавчі підстави для формування позабюджетних джерел фінансування.

Таблиця 1.1.

Класифікація джерела фінансування вищої освіти

Державне фінансування	Недержавне фінансування
пряме фінансування (з одного або декількох рівнів державного управління) на основі кошторисів або нормативів	кошти, одержані на навчання, підготовку та перепідготовку кадрів відповідно до укладених договорів
додаткові асигнування за окремими категоріальними програмами, заходами тощо (наприклад, програма підтримки кращих студентів)	кошти, одержані за науково-дослідні та інші роботи, виконані закладом освіти на замовлення підприємств, установ та громадян
виділення матеріальних ресурсів, надання пільг	дотації з місцевих бюджетів
дотації або субвенції для вирівнювання диспропорцій між регіонами	доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, підприємств, від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання
за конкурсом	плата за надання додаткових освітніх послуг
фінансування специфічних програм (кредитування навчання, ваучерна освіта, харчування малозабезпечених дітей)	кредити і позики банків, дивіденди від цінних паперів та доходи від розміщення на депозитних вкладах тимчасово вільних коштів
за формулою, яка враховує певні кількісні та якісні показники діяльності навчального закладу	добровільні грошові внески, матеріальні цінності, одержані від підприємств, установ, організацій, громадян

Складові фінансування закладів освіти представлено на рис. 1.1. Вони включають як бюджетні надходження, так і доходи від власної господарської діяльності. Згідно з установчими документами, заклади освіти мають право самостійно розпоряджатися коштами, отриманими від такої діяльності.

Щодо вищої освіти, з 1 січня 2020 року було впроваджено нову модель розподілу бюджетних коштів між закладами вищої освіти. Вона базується на Постанові Кабінету Міністрів України №1146 від 24 грудня 2019 року «Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності» [39]. Запропонована формула враховує кількість здобувачів освіти, рівень освітніх програм, тип населеного пункту, в якому розташовано заклад, присутність студентів з

особливими освітніми потребами або з числа національних меншин, а також витрати, пов'язані з підвезенням учнів до місця навчання.

Зокрема, державне фінансування закладів вищої освіти є основним джерелом їхнього фінансування. Воно спрямовується на забезпечення освітнього процесу та наукової та інноваційної діяльності. Платні послуги є додатковим джерелом фінансування закладів вищої освіти [3, 18].

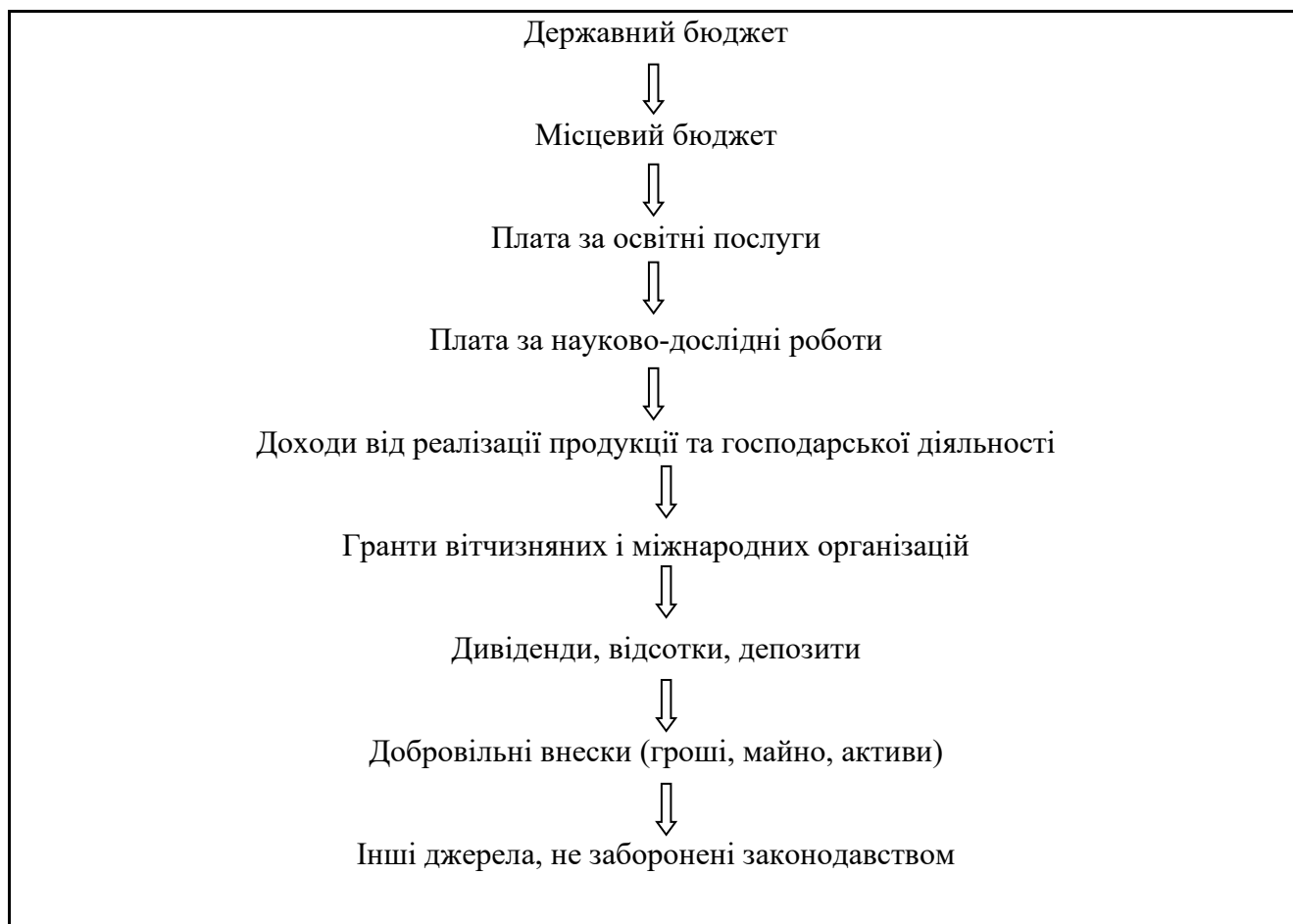


Рис.1.1. Джерела фінансування освіти в Україні

Відповідно до цієї системи, державне замовлення на підготовку фахівців — від молодших бакалаврів до докторів наук — виконується через пряме фінансування закладів вищої освіти, які перебувають у сфері управління державного замовника. Це не стосується військових навчальних закладів та підрозділів, які фінансуються за окремими процедурами. Формула також враховує відокремлені структурні підрозділи ЗВО, за умови, що вони мають затверджений ліцензований обсяг і безпосередньо здійснюють освітню діяльність.

Ця формульна система активно застосовувалася у 2020–2021 роках, однак її реалізацію було призупинено у березні 2022 року у зв'язку з необхідністю адаптації бюджетного фінансування до умов воєнного стану. Водночас планується, що з 1 січня 2024 року система формульного фінансування буде відновлена із врахуванням нових параметрів, зокрема — зміни коефіцієнта регіональної підтримки на користь закладів освіти у прифронтових регіонах та відновлення автономії університетів у сфері формування фонду оплати праці

Інші джерела фінансування закладів вищої освіти включають: гранти; допомоги; вклади засновників та спонсорів; дохід від власної діяльності.

Переваги та недоліки державного фінансування закладів вищої освіти наведені в табл. 1.2.

Таблиця 1.2.

Переваги та недоліки державного фінансування закладів вищої освіти

Переваги	Недоліки
Забезпечує рівний доступ до вищої освіти для всіх громадян.	Може призводити до неефективного використання коштів.
Сприяє розвитку вищої освіти та науки.	Може обмежувати академічну свободу закладів вищої освіти.
Забезпечує стабільність фінансування закладів вищої освіти.	Може призводити до бюрократизації управління закладами вищої освіти.

Табл. 1.2 показує, що державне фінансування закладів вищої освіти має як переваги, так і недоліки. Переваги державного фінансування включають забезпечення рівного доступу до вищої освіти для всіх громадян, сприяння розвитку вищої освіти та науки та забезпечення стабільності фінансування закладів вищої освіти. Недоліки державного фінансування включають можливе неефективне використання коштів, обмеження академічної свободи закладів вищої освіти та бюрократизацію управління закладами вищої освіти. Важливо враховувати як переваги, так і недоліки державного фінансування закладів вищої освіти при розробці та реалізації політики в галузі вищої освіти.

Таким чином, фінансовий механізм у сфері освіти можна розглядати як цілісну систему, що включає дві функціональні підсистеми:

- фінансове забезпечення, яке охоплює джерела та форми фінансування

розвитку освітньої галузі. Його ключова функція поступово зміщується у напрямі диверсифікації фінансових надходжень, що передбачає зменшення частки державного фінансування у загальній структурі ресурсів вищої освіти;

– фінансове регулювання, яке виступає як інструмент впливу на економічні процеси в системі освіти за допомогою застосування фінансових важелів.

Обидві підсистеми функціонують у тісному взаємозв'язку: запровадження певної моделі фінансового забезпечення обов'язково супроводжується відповідним механізмом фінансового регулювання, який забезпечує її ефективне функціонування.

Фінансове забезпечення в освітній сфері реалізується через такі основні механізми, як бюджетне фінансування, самофінансування та кредитування. Враховуючи, що в Україні функціонують заклади вищої освіти різних форм власності — державної, комунальної та приватної — підходи до фінансування таких закладів також відрізняються.

Державні та комунальні ЗВО здебільшого отримують фінансування із державного та місцевих бюджетів. Бюджетне фінансування, за своєю суттю, є безповоротною передачею коштів на покриття поточних або капітальних витрат і ґрунтується на нормативному методі розподілу фінансових ресурсів.

У випадку приватних закладів вищої освіти переважає механізм самофінансування, що базується на формуванні власних доходів за рахунок плати за навчання, надання додаткових освітніх послуг, оренди приміщень тощо. Крім того, як державні, так і приватні заклади можуть залучати кошти через механізм кредитування. Кредити можуть отримувати як студенти, так і самі навчальні заклади. У міжнародній практиці поширеною є участь держави у програмі освітнього кредитування, а також залучення коштів через комерційні банки або освітні фонди.

Кредитування вищої освіти дає змогу здобувачам освіти подолати фінансові бар'єри, що пов'язані з оплатою навчання, і стимулює підвищення відповідальності студентів. Адже успішне навчання прямо пов'язане з

перспективою працевлаштування та можливістю своєчасного повернення отриманих коштів [17, 52].

Запровадження ринкових засад у системі вищої освіти в Україні відкрило можливість для закладів вищої освіти поєднувати різні моделі фінансового забезпечення. ЗВО, незалежно від форми власності, отримали право надавати платні освітні послуги, самостійно встановлювати ціни з урахуванням принципів самоокупності та самофінансування, розпоряджатися майновими ресурсами (продавати або передавати в оренду будівлі, транспорт, обладнання), а також впроваджувати гнучкі підходи до оплати праці науково-педагогічного персоналу [15].

Питання про те, яка з форм фінансування є найоптимальнішою, залишається предметом наукових дискусій. Дослідники західних країн обґрунтовують як доцільність державного фінансування, так і переваги приватного сектору у сфері вищої освіти. Серед головних аргументів на користь державної підтримки — соціальна значущість вищої освіти: вона сприяє економічному зростанню, науковому прогресу, підвищенню якості життя. Вважається, що здобуття вищої освіти веде до вищих доходів громадян, а відтак — до зростання податкових надходжень. Якщо ці надходження у перспективі перевищують поточні витрати держави на освіту, то державне фінансування є економічно обґрунтованим.

На користь розвитку приватного сектору в освіті наводяться аргументи щодо посилення конкуренції, інноваційності в наданні послуг, а також вищої мотивації студентів, які самостійно оплачують навчання.

Фінансове регулювання є невід’ємною складовою фінансового механізму і здійснюється через планування, прогнозування, нормативно-правове та інформаційне забезпечення, а також за допомогою фінансових інструментів і важелів. Саме через ці методи реалізується механізм узгодження економічних інтересів суб’єктів освітньої діяльності.

Фінансове планування та прогнозування у сфері вищої освіти спрямоване на визначення обсягів і джерел фінансування, базуючись на аналізі очікуваних

надходжень і витрат у контексті державної політики. При цьому враховуються демографічна ситуація, запити ринку праці, тенденції зміщення зайнятості до сфери послуг, ресурсні можливості закладів освіти, бюджетні обмеження, рівень доходів населення, а також концепція навчання впродовж життя.

Важливою ланкою фінансового механізму є правове регулювання. Основу законодавчого забезпечення становлять Конституція України, Бюджетний кодекс, закони «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про місцеве самоврядування», а також щорічний Закон про Державний бюджет.

Нормативне забезпечення формується на базі різного роду норм, інструкцій, тарифів, методичних рекомендацій. До підзаконних актів належать Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів, накази та інструкції міністерств, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою.

Інформаційне забезпечення охоплює сукупність фінансово-економічної інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень, а також використання сучасних технічних засобів у системі фінансового управління.

До інструментів фінансового регулювання належать як макрорівневі (податки, субсидії, трансферти), так і мікрорівневі (фінансові інструменти грошового ринку: сертифікати, акцепти, векселі, операції з цінними паперами).

У контексті вищої освіти науковці відносять до фінансових інструментів також: регламентацію джерел і обсягів надходжень ЗВО, формування державного замовлення, затвердження переліку платних послуг, механізми ціноутворення, податкові та цінові стимули.

В умовах сучасної економіки особливої актуальності набуває створення такого фінансового механізму, який би не лише делегував повноваження закладам освіти, а й покладав на них відповідальність за ефективне використання фінансових ресурсів. Нині постає потреба у модернізації фінансового механізму освітньої сфери в бік підвищення його прозорості, ефективності, а також соціальної та інноваційної спрямованості.

1.2. Особливості фінансової політики закладів вищої освіти

В умовах чинного законодавчого регулювання, обмеженого обсягу державного фінансування та зростаючої конкуренції у сфері залучення додаткових фінансових ресурсів надзвичайно актуальними стають питання раціонального використання коштів, прозорості та підзвітності у фінансових операціях. Формування ефективної фінансової політики на рівні університету сприятиме налагодженню системи фінансового менеджменту, розширенню фінансової автономії закладу, забезпеченню публічності у прийнятті рішень і підвищенню ефективності управлінських процесів у контексті досягнення стратегічних цілей розвитку.

Повноцінне функціонування закладу вищої освіти, як і будь-якої складної організації, є неможливим без ефективного фінансового управління. Фінансовий менеджмент виступає складовою загальної системи управління університетом, охоплює всі напрямки його діяльності та є основою реалізації цілей і стратегічних орієнтирів. Сучасні університети вже не обмежуються виключно наданням освітніх послуг — вони виступають важливими соціальними інститутами, формують культурні й ціннісні орієнтири, активно впливають на розвиток громад та суспільства загалом.

У зв'язку з реформуванням системи вищої освіти, підвищенням вимог до якості освітніх послуг, соціальними викликами та посиленням відповідальності університетів перед суспільством фінансові підрозділи ЗВО змушені адаптуватися до нових реалій. Зокрема, необхідно створити умови для забезпечення доступності освіти, її соціальної спрямованості та раціонального управління витратами.

Більшість університетів світу наразі стикаються з фінансовими труднощами, пов'язаними зі зменшенням частки державного фінансування та трансформацією традиційних моделей фінансового забезпечення. У цьому контексті на перший план виходить потреба в результативному управлінні ресурсами. Система фінансового менеджменту має бути орієнтована на

ефективне використання наявних коштів, залучення інвестицій та підтримку сталого розвитку університету як важливої складової майбутнього суспільства.

У «Стратегії розвитку вищої освіти України на 2021–2031 роки» підкреслюється низький рівень фінансової автономії українських закладів вищої освіти. Зокрема, наголошується на обмеженнях у можливості залучення позикових коштів, вільного розпорядження залишками бюджетних коштів, управління майном, а також на чітко встановленому переліку напрямів, на які дозволено витрачати кошти, та обмеженій гнучкості у переміщенні ресурсів всередині закладу з його ініціативи.

Проте, на нашу думку, однією з ключових причин такого стану є не лише зовнішні законодавчі бар'єри, а й внутрішня неготовність університетів до повноцінного фінансового самоуправління, зокрема до прийняття ефективних і відповідальних фінансових рішень. Щоб діяти як повноцінні учасники освітнього ринку, університети мають не лише отримати право на автономію, а й розвинути спроможність ефективно її реалізовувати.

Досягнення фінансової сталості в довгостроковій перспективі вимагає виконання актуальних управлінських завдань уже сьогодні. У цьому контексті особливо важливою є розробка та впровадження фінансової політики університету — як інструменту стратегічного управління, що забезпечує послідовність, обґрунтованість і прозорість прийняття фінансових рішень.

Фінансова система держави, включно з її місцем у міжнародному економічному просторі, регламентується нормативно-правовими актами, зокрема законами, постановами та підзаконними актами. Як справедливо зауважують Єрешко і Товмасян, фінансова політика як економічна категорія базується, з одного боку, на фінансах як системі економічних відносин, а з іншого — на фінансовому менеджменті як механізмі управління. Таким чином, політика у цьому контексті постає як інструмент реалізації фінансового менеджменту.

В українському науковому дискурсі фінансова політика розглядається на двох рівнях: на рівні держави — як головного регулятора фінансових процесів; і

на рівні підприємства (у тому числі університету) — як практичний інструмент реалізації функцій фінансового менеджменту.

На макрорівні фінансова політика у сфері вищої освіти не має чітко виокремленого нормативного оформлення. Державні заклади діють у межах положень Бюджетного кодексу, законів України, постанов Кабінету Міністрів та інших документів, які регулюють діяльність бюджетних установ. Основним нормативним актом у сфері вищої освіти є Закон України «Про вищу освіту», який містить окремі положення щодо фінансово-економічної діяльності. Таким чином, державні університети функціонують у рамках бюджетного законодавства, що визначає допустимі межі їх фінансових дій.

На жаль, більшість закладів вищої освіти не мають чітко сформованої внутрішньої фінансової політики. В умовах розширення фінансової автономії це питання стає вкрай актуальним. Зокрема, необхідно розробити внутрішні регламенти, які б чітко визначали повноваження, відповідальність і принципи управління фінансами на рівні закладу.

На мікрорівні — у межах фінансів окремих організацій — влучним є визначення фінансової політики підприємства, запропоноване Єрешком і Товмасяном: «Фінансова політика підприємства — це цілеспрямована діяльність, спрямована на прийняття відповідальних рішень у сфері управління фінансами з метою забезпечення фінансової стабільності, економічної безпеки й сталого розвитку. Вона ґрунтується на розробці альтернативних сценаріїв дій із чітким розподілом відповідальності, забезпечує вбудований контроль імплементації та виступає інтегруючим елементом усіх підсистем підприємства». [24]

На основі аналізу наукових підходів та визначень поняття фінансової політики, вважаємо, що фінансова політика університету — це цілеспрямована діяльність управлінської команди, спрямована на прийняття обґрунтованих і ефективних фінансових рішень з метою забезпечення фінансової стабільності, сталого розвитку, досягнення стратегічних цілей і виконання поточних завдань закладу. Така політика ґрунтується на розробці альтернативних сценаріїв дій, із

чітким розподілом відповідальності та повноважень між учасниками управлінського процесу.

Фінансова політика реалізується через дві взаємопов'язані складові: фінансову стратегію, що визначає довгостроковий курс і орієнтири розвитку, та фінансову тактику, яка зосереджена на оперативному вирішенні поточних завдань і відзначається гнучкістю й адаптивністю. У рамках аналізу сутності цього поняття під фінансовою політикою розуміється, насамперед, сукупність принципів і методів поточного фінансового управління.

У контексті некомерційних організацій, зокрема на основі дослідження Propel Nonprofits, фінансова політика визначається як інструмент, що формалізує ролі, відповідальність та повноваження у сфері фінансового управління. У разі її відсутності працівники та керівні органи діють на підставі власних припущень, які не завжди є точними або ефективними. В іншому дослідженні - Eisenstein, зазначається, що фінансова політика є офіційним документом, який регулює підходи до таких питань, як управління борговими зобов'язаннями, розпорядження грошовими резервами, повноваження на фінансові операції, правила внесення та зняття коштів. Головною метою фінансової політики, за цим підходом, є збереження коштів донорів, підтримання фінансової стійкості та забезпечення відповідальності керівництва і правління за можливі фінансові ризики. При цьому фінансова політика визначає «що робити» у сфері фінансів, а фінансові процедури — «як це робити», тобто конкретизують дії та механізми реалізації політики.

У вітчизняному нормативно-правовому полі фінансову політику частково регламентує Закон України «Про вищу освіту». Так, відповідно до статті 71 цього закону, фінансування державних закладів вищої освіти має здійснюватися з дотриманням принципів цільового і раціонального використання коштів, відкритості та прозорості фінансових рішень.

У ширшому контексті, на будь-якому рівні управління, метою фінансової політики є забезпечення фінансової стійкості організації. Зокрема, у публікації Міжнародного валютного фонду «Code of Good Practices on Transparency in

Monetary and Financial Policies» фінансова політика трактується як діяльність, пов'язана з регулюванням, наглядом і моніторингом фінансової та платіжної систем, що має на меті підтримання фінансової стабільності, ефективності ринку, а також захист активів і споживачів.

Серед основних стратегічних орієнтирів державної фінансової політики традиційно виділяють кілька ключових цілей. По-перше, це забезпечення фінансової стійкості як базової умови стабільного функціонування економічних суб'єктів, включаючи державу, а також формування зрозумілих і сталих правил взаємодії на ринку. По-друге, створення конкурентного середовища, в якому всі учасники мають рівні права та діють відповідно до законодавчо встановлених «правил гри». По-третє, фінансова політика має забезпечувати умови для зростання інвестиційної активності й формування сприятливого інвестиційного клімату.

Фінансова стійкість є також ключовою ціллю у стратегіях розвитку університетів. Згідно з дослідженням експертів Європейської асоціації університетів, у найближче десятиліття саме фінансова спроможність буде визначальним фактором успішності закладів вищої освіти. Лише ті інституції, які матимуть надійні джерела доходів і ефективні фінансові структури, зможуть повноцінно виконувати свої освітні й наукові функції, адаптуючись до глобальних викликів. Фінансова стійкість, як зазначається, не є самоціллю — вона необхідна для досягнення основних місій університету, зокрема шляхом створення достатньої ресурсної бази для довгострокових інвестицій в освіту та дослідження.

Відповідно, у фінансових стратегіях університетів фінансова стійкість займає провідне місце, а фінансова політика як система принципів, процедур та рішень слугує механізмом її досягнення.

Необхідність упровадження фінансової політики в університетах можна аргументувати трьома ключовими положеннями:

1. Фінансова політика як механізм реалізації фінансової автономії.

Фінансова політика забезпечує управлінський інструментарій для

практичної реалізації принципів фінансової автономії, зокрема спроможності адміністрації приймати відповідальні та обґрунтовані рішення. У колективній монографії Ю. Вітренка та І. Власової фінансова автономія трактується як право суб'єкта освітньої діяльності на самостійне управління фінансами в межах, визначених законодавством. Така автономія передбачає як свободу дій, так і повну відповідальність за їх наслідки.

2. Фінансова політика як чинник підвищення інвестиційної привабливості. Наявність чіткої фінансової політики виступає конкурентною перевагою під час залучення грантів та інших джерел фінансування. Як зауважує L. Eisenstein, донори звертають увагу на наявність політики, що демонструє фінансову відповідальність і прозорість у використанні ресурсів. Вона є не лише засобом захисту коштів, а й підставою для довіри з боку партнерів.[50]

3. Зниження ризиків у сфері фінансового управління. Фінансова політика та супровідні процедури створюють чітку рамку дій у складних або спірних ситуаціях: під час перевірок, розслідувань або внутрішніх аудитів. Наявність оприлюднених положень на офіційному сайті університету є показником відкритості, доброчесності та відповідальності закладу у фінансових питаннях.

Впровадження чітко сформульованих, публічних і систематизованих положень фінансової політики безпосередньо сприяє підвищенню ефективності фінансового управління в університетах. Як зазначає J. Rottmann, некомерційні організації мають особливий податковий статус саме через відсутність розподілу прибутку між власниками чи акціонерами — їхня діяльність має бути спрямована на досягнення суспільного блага. Такий статус ґрунтується на високому рівні довіри з боку громадськості, що, у свою чергу, є основою для залучення ресурсів, формування правління та залучення волонтерів, здатних посилити ефективність функціонування організації.

У зв'язку з цим неприбуткові установи, включаючи заклади вищої освіти, зобов'язані дотримуватися підвищених стандартів доброчесності, прозорості та фінансової підзвітності. Вони повинні бути особливо уважними до ризиків, пов'язаних із нецільовим використанням коштів, корупцією або шахрайством.

Оскільки фінансова база таких закладів є, як правило, обмеженою, важливе значення має їх здатність швидко приймати управлінські рішення та раціонально використовувати наявні ресурси для досягнення місії. Додатково ці установи діють у правовому полі, яке передбачає додаткові вимоги щодо відкритості та підзвітності перед суспільством.

Однією з актуальних тенденцій у сфері фінансування вищої освіти в Європейському Союзі є орієнтація на спрощення процедур. Європейська асоціація університетів послідовно підтримує підхід, зосереджений на потребах бенефіціарів, що враховує специфіку кожного інституційного середовища. EUA акцентує на важливості використання визнаних національних систем управління та обліку в якості основи для підвищення ефективності розподілу фінансування. Такий підхід передбачає фокус на якісному управлінні процесами та ефективному використанні ресурсів.

У цьому контексті запровадження внутрішньої фінансової політики університету, її доступність і відкритість для основних зацікавлених сторін (студентів, викладачів, адміністрації, громадськості) сприяє формуванню загального розуміння принципів управління фінансами. Це, у свою чергу, дозволяє підвищити рівень довіри, якість освітніх послуг у фінансовому вимірі, а також зміцнити конкурентоспроможність закладу вищої освіти на національному та міжнародному рівнях.

Аналіз підходів до визначення політики дозволяє окреслити її ключові характеристики. Згідно з позицією Єрешка і Товмасян.[24], політика завжди ґрунтується на наданих повноваженнях, потребує наявності експертного знання для прийняття обґрунтованих рішень, а також пов'язана з порядком, що передбачає системність, узгодженість дій та визначення меж поведінки посадових осіб. Ці аспекти безпосередньо впливають на структуру фінансової політики, яка формується як у державному, так і в інституційному контексті.

L. Eisenstein розглядає фінансову політику як інструмент, що забезпечує упорядкування рішень та процесів у сфері фінансів. На її думку, до змістовного наповнення фінансової політики входить розподіл і делегування повноважень на

здійснення фінансових дій та операцій, регламентація питань конфлікту інтересів, встановлення процедур витрачання коштів, виписки чеків, укладання договорів, ведення фінансової документації, а також політика управління оплатою праці [50].

У дослідженні організації Propel Nonprofits фінансова політика тлумачиться як сукупність нормативно визначених рішень щодо здійснення регулярних фінансових операцій, яка передбачає призначення відповідальних осіб, формалізацію дій у разі конфлікту інтересів або внутрішніх порушень, а також процедури щодо витрачання коштів, укладання контрактів і ведення фінансової звітності.

Більш розширену структуру фінансової політики пропонує J. Rottmann, який підкреслює, що ефективна політика має включати як принципи ділової етики й відповідності законодавству, так і конкретні регламентовані функції: визначення ролей і обов'язків посадових осіб, процеси бюджетування, складання звітності, особливості фінансового року й методу обліку, регулювання операцій з дебіторською і кредиторською заборгованістю, адміністрування заробітної плати, політику закупівель, перевірку підрядників, інвентаризацію майна, заходи безпеки та аудит. Важливим аспектом є також наявність механізмів управління ризиками, регламентація зобов'язань та положення щодо інвестування.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що фінансова політика є комплексною системою норм, процедур та відповідальностей, яка слугує інструментом підвищення прозорості, доброчесності, ефективності фінансового управління, а також дозволяє забезпечити відповідність фінансової діяльності закладу вищої освіти внутрішнім і зовнішнім вимогам.

В цілому можна зробити висновок, що кількість і зміст складових фінансової політики може варіюватися залежно від специфіки діяльності кожного університету. Формування структури фінансової політики має ґрунтуватися на внутрішніх пріоритетах, особливостях фінансово-економічної діяльності та стратегічних орієнтирах ЗВО. Нижче подано орієнтовну структуру, яка охоплює основні напрямки фінансової діяльності українських університетів.

Таблиця 1.3.

Складові фінансової політики для українських ЗВО

Складові/розділи фінансової політики університету	Документ, що регулює відповідні розділи	Основна цільова аудиторія
Повноваження щодо підписів та фінансової відповідальності	Наказ/положення про фінансову структуру університету	Інвестори, грантодавці, працівники, студенти
Облікова політика	Наказ про облікову політику	Інвестори, грантодавці, аудитори
Фінансова звітність	Порядок подання звітності, обов'язкові документи для оприлюднення	Інвестори, грантодавці, аудитори, громадськість
Фінансове планування	Наказ/положення щодо фінансового планування та бюджетування	Працівники
Закупівлі	Порядок/положення щодо здійснення закупівель	Працівники, грантодавці, аудитори
Виплати працівникам	Колективний договір, положення про оплату праці, преміювання	Працівники
Порядок оплати відряджень	Положення про відрядження	Працівники
Виплати, підтримка, гранти для студентів	Положення про стипендії, соціальні виплати, конкурси	Студенти, абітурієнти
Вартість та порядок оплати за навчання, політика знижок	Наказ про встановлення вартості навчання, знижки, порядок оплати	Студенти, абітурієнти
Міжнародні гранти та проекти	Положення щодо реалізації міжнародних проєктів	Працівники, грантодавці
Обов'язковий та незалежний аудит	Наказ/положення щодо проведення аудиту	Інвестори, грантодавці
Програми страхування	Положення щодо програм страхування для працівників та студентів	Працівники, студенти
Пошук фінансування, фандрайзинг, ендавмент-фонд	Інформація щодо отримання грантів, стипендій, додаткового фінансування	Працівники, студенти
Інвестиційна політика	Положення щодо інвестиційної політики	Інвестори, грантодавці, працівники
Ключові політики, що стосуються фінансового менеджменту	Антикорупційна політика, кодекс етики, політика щодо конфлікту інтересів	Усі категорії зовнішніх та внутрішніх користувачів

Попри важливість фінансової політики як інструменту управління, більшість українських університетів досі не систематизують і не оприлюднюють відповідні положення. Це часто зумовлено внутрішніми бар'єрами: нестачею кадрового потенціалу, нерозумінням керівництва, а також відсутністю чітких нормативних актів, що регламентували б застосування сучасних фінансових інструментів у межах освітнього сектору. Зокрема, такі компоненти, як

внутрішній і зовнішній аудит, програми страхування, інвестиційна політика, механізми фандрайзингу або створення ендавмент-фондів, залишаються поза увагою керівництва багатьох ЗВО. Проте саме впровадження подібних політик, у межах чинного законодавства і переважно за рахунок спеціального фонду чи додаткових надходжень, могло б стати реальним кроком до вирішення фінансових викликів сучасного університету.

Важливо, щоб фінансова політика була не лише декларативним документом, а реально працювала на досягнення стратегічних цілей закладу. Для цього вона повинна бути системною, доступною для розуміння, логічно структурованою та інтегрованою у загальну управлінську систему університету. Її розроблення і затвердження є не лише технічним процесом, а й підтвердженням готовності ЗВО до реалізації принципів фінансової автономії та відповідальності, передбачених чинним законодавством.

У цьому контексті фінансова політика університету може бути визначена як цілеспрямована управлінська діяльність, орієнтована на забезпечення фінансової стійкості, сталого розвитку, досягнення стратегічних орієнтирів і ефективне вирішення поточних завдань. Вона реалізується через фінансову стратегію, яка окреслює довгострокові напрями політики, та фінансову тактику — як гнучкий інструмент оперативного управління. Як складова фінансового менеджменту, політика включає набір положень, у яких визначаються повноваження, функції, правила, принципи, відповідальні особи та механізми дії в межах національного і міжнародного законодавства.

Затвердження фінансової політики має на меті підвищення фінансової прозорості, зниження ризиків, розвиток фінансової автономії ЗВО та зміцнення довіри з боку стейкхолдерів — від студентів і працівників до зовнішніх партнерів. Вона виступає засобом підвищення конкурентоспроможності закладу, спрощення управлінських процесів, зміцнення доброчесності та якості освітніх послуг.

Фінансова політика має бути тісно пов'язана з місією та цінностями університету. Європейська практика акцентує на важливості включення до

фінансової політики соціальних, екологічних і етичних пріоритетів, що свідчить про її стратегічну вагу. Конкретна структура та зміст фінансової політики формуються з урахуванням специфіки діяльності кожного університету, і водночас мають відображати ключові напрями його фінансово-економічної роботи.

Подальші дослідження у сфері фінансової політики в закладах вищої освіти мають бути спрямовані на уточнення механізмів її реалізації, пошук ефективних інструментів підтримки освітньої, дослідницької та соціальної місії університетів, а також формування практичних рекомендацій щодо підвищення фінансової спроможності ЗВО в умовах трансформацій.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Аналіз фінансування освіти в Україні

Сучасний етап економічного розвитку характеризується поступовим становленням нового типу суспільних зв’язків прямої взаємодії. У процесі висунення науки та інновацій на провідні позиції у виробництві формується глобальний тренд переходу до економіки знань. У цьому контексті особливої ваги набуває проблема відповідності професійних компетентностей працівників новим вимогам, що висуваються в умовах інноваційної трансформації реального сектора економіки. Водночас постає необхідність підвищення рівня освіти робочої сили відповідно до особливостей сучасного еволюційного етапу розвитку. Така динаміка обумовлює зростання значущості вищої освіти як ключового чинника забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни.

Таблиця 2.1

Видатки зведеного бюджету України на освіту за 2020–2024 роки

Рік	Загальні видатки (млн грн)	Видатки на освіту (млн грн)	Частка освіти у зведеному бюджеті (%)
2020	1595289.7	252283.1	15.81
2021	1844377.7	312914.6	16.97
2022	3043499.1	290758.5	9.55
2023	4440940.2	308638.9	6.95
2024	4944026.1	348432.4	7.05

У сучасних умовах побудови економіки, заснованої на знаннях, саме розвинена система освіти стає основою прогресу будь-якої держави. Освітній сектор справляє вагомий вплив не лише на економічну ефективність, а й на формування інтелектуального, духовного та культурного потенціалу суспільства. В Україні освітня галузь визнана одним із пріоритетних напрямів державної політики, що отримує фінансову підтримку з бюджету. Проте, згідно з даними,

оприлюдненими Міністерством фінансів України [10], упродовж останніх років спостерігається тенденція до зменшення обсягів державного фінансування освіти (табл. 2.1).

У період з 2020 по 2024 роки видатки зведеного бюджету України на освіту демонструють певну динаміку, що є відображенням змін у соціально-економічній та політичній ситуації країни. Загальна сума видатків на освіту зросла з 252,3 млрд грн у 2020 році до 348,4 млрд грн у 2024 році, що свідчить про поступове збільшення абсолютного обсягу фінансування. Проте, у відсотковому співвідношенні до загального обсягу зведеного бюджету частка видатків на освіту має знижувальну тенденцію: з 15,81% у 2020 році до 7,05% у 2024 році.

Факторний аналіз дозволяє виокремити кілька ключових причин таких змін:

1. Воєнний стан в Україні, що розпочався у 2022 році, суттєво вплинув на структуру бюджетних пріоритетів. Значна частина коштів була перенаправлена на потреби оборони та безпеки, що підтверджується зростанням частки видатків на оборону з 7,55% у 2020 році до понад 46% у 2024 році. У зв'язку з цим частка освіти у структурі бюджету зменшилася, незважаючи на зростання її абсолютного фінансування.

2. Інфляційні процеси та зміна курсу національної валюти також вплинули на реальну купівельну спроможність бюджетних коштів. Хоча номінальні суми зростають, фактичні можливості фінансування у натуральному вираженні (зарплати, матеріальне забезпечення, інфраструктурні проєкти) можуть бути обмежені.

3. Зростання загального обсягу бюджету у 2023–2024 роках пов'язане із збільшенням зовнішнього фінансування, кредитів і грантів, однак ці кошти здебільшого спрямовуються на критично важливі напрямки, що знижує частку традиційно важливих сфер, як-от освіта.

4. Перегляд функцій освіти в умовах війни та тимчасового переміщення населення. Частина навчальних закладів змінила місце

розташування або припинила діяльність, що вплинуло на перерозподіл коштів між регіонами та типами навчальних установ.

5. Підвищення ефективності витрат — перехід до цифровізації, дистанційного навчання та зменшення витрат на утримання деяких закладів також могло зменшити потребу в окремих статтях фінансування без погіршення базових функцій системи.

Незважаючи на зростання номінальних видатків на освіту, їх частка у загальному бюджеті зменшилась майже вдвічі протягом п'яти років. Це зумовлено, передусім, екстремим перерозподілом коштів на потреби безпеки та оборони. Надалі важливо зберігати баланс між необхідністю фінансування захисту країни та інвестуванням у людський капітал, що є основою довгострокового розвитку держави.

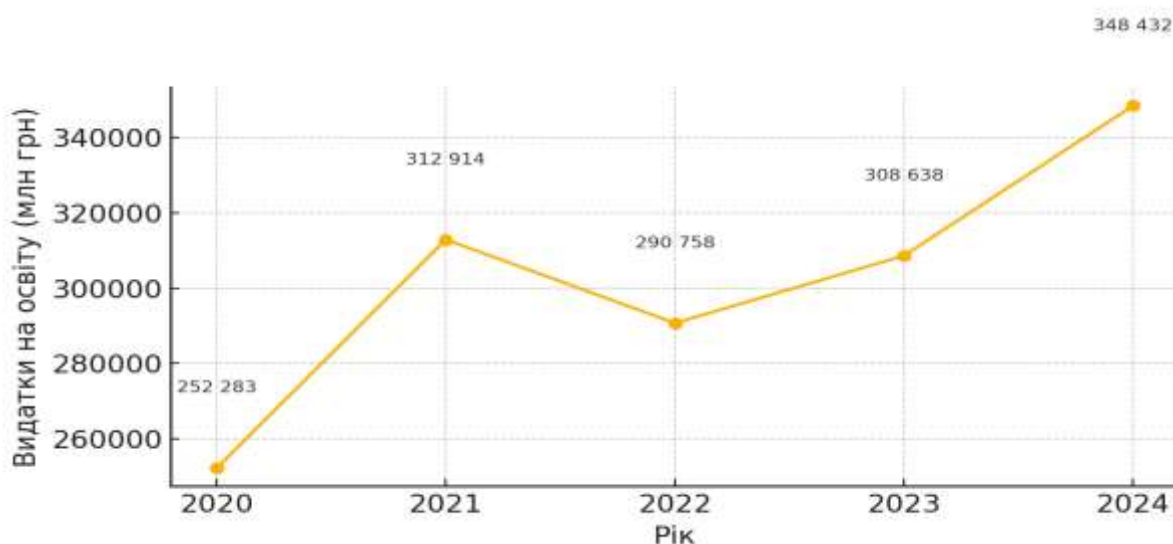


Рис. 2.1. Видатки зведеного бюджету України на освіту за 2020-2024 роки

Освітня сфера, зокрема вища освіта, традиційно розглядається як суспільне благо, що характеризується неможливістю виключення окремих осіб з процесу споживання, неконкурентністю при його використанні, а також притаманною державі функцією забезпечення доступу до такого блага. Це підтверджується численними дослідженнями як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Так, В. Буяшенко зазначає, що у сучасному європейському контексті університет як соціальний інститут та вища освіта незалежно від форми власності

розглядаються як суспільне благо. Вона підкреслює, що держава, діючи як соціальна інституція, має зобов'язання створювати умови для залучення кожного громадянина до участі у цьому благові відповідно до його здібностей [6, с. 73].

Світовий досвід функціонування системи вищої освіти у високорозвинених країнах підтверджує вирішальну роль держави у забезпеченні гідного рівня фінансування освітньої сфери. Як зазначено у працях науковців, бюджетне фінансування в цих країнах відіграє ключову роль у реалізації державних гарантій на отримання вищої освіти та забезпечення наукових досліджень у ЗВО [4, 65].

Беручи до уваги провідну роль вищої освіти в забезпеченні інноваційного розвитку, український уряд, попри воєнні виклики, демонструє зусилля зі збереження й поступового нарощування фінансування цієї сфери. Про це свідчать обсяги державного замовлення на підготовку фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів, зафіксовані у відповідних постановах Кабінету Міністрів України.

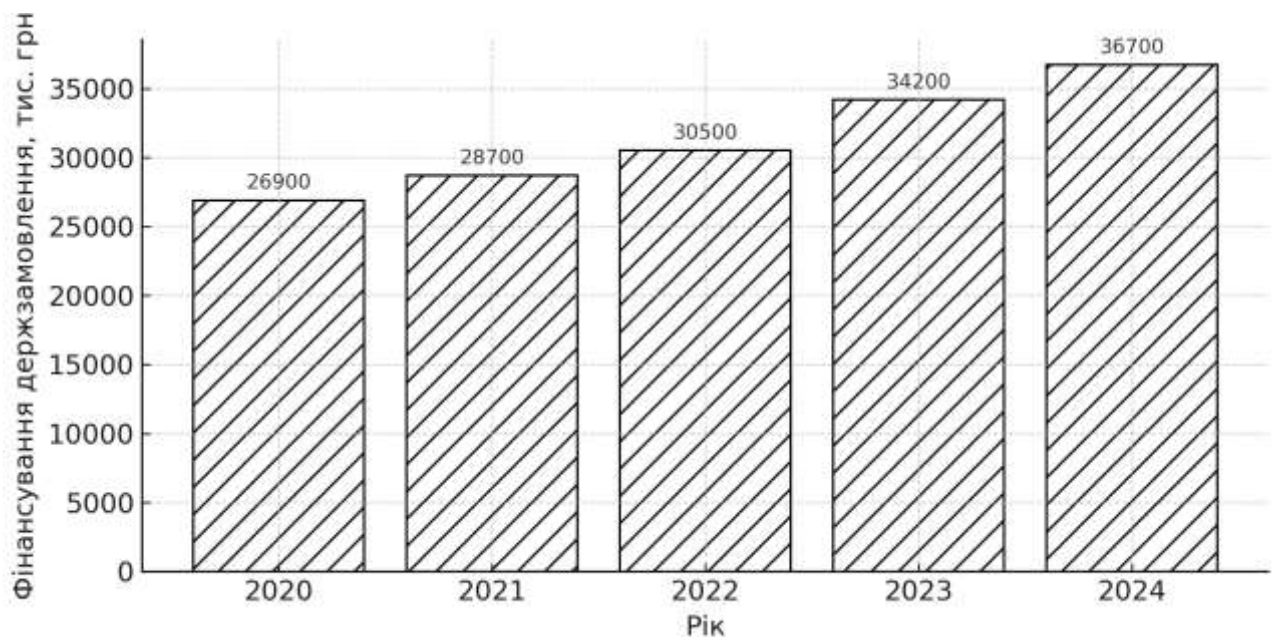


Рис. 2.2.. Зведена сума коштів, передбачених у державному бюджеті на фінансування державного замовлення у 2020–2024 рр. на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних кадрів

Графік (рис. 2.2.) ілюструє тенденцію до зростання сукупного

фінансування державного замовлення впродовж 2020–2024 років.

Послідовна увага з боку уряду України до сфери вищої освіти є визначальним чинником у забезпеченні її якості та формуванні конкурентоспроможного людського капіталу. Як слушно зауважують дослідники, в умовах становлення економіки знань ключовою передумовою розвитку системи вищої освіти, наукової діяльності та інновацій є належний рівень фінансового забезпечення [42]. Саме фінансування виступає базисом для сталого поступу у напрямі інноваційного економічного зростання.

Разом з тим, аналіз міжнародних показників, зокрема індексу людського капіталу, розрахованого Світовим банком, а також Глобального індексу людського капіталу, оприлюдненого Всесвітнім економічним форумом [42], свідчить про те, що Україна демонструє порівняно невисокі результати. Цей факт лише підкреслює потребу в активізації державної політики щодо підтримки розвитку людського потенціалу, насамперед — через систему вищої освіти.

Одним із ключових завдань вищої освіти є формування компетентного, гнучкого та адаптивного людського капіталу, здатного забезпечити економічну трансформацію країни на засадах інноваційності. У зв'язку з цим, посилення державного впливу на розвиток системи вищої освіти, а також її належне бюджетне забезпечення, набувають особливого значення.

Показники фінансового забезпечення закладів вищої освіти за кошти державного бюджету в Україні за 2020-2024 рр. наведені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2.

Динаміка показників фінансового забезпечення закладів вищої освіти за кошти державного бюджету в Україні за 2020-2024 рр.

Рік	Загальні видатки за кошти державного бюджету, млрд грн	Фінансування за програмою розвитку освіти, млрд грн	Фінансування за програмою забезпечення обороноздатності та безпеки держави, млрд грн	Фінансування за іншими програмами, млрд грн
2020	46,7	37,8	3,5	5,4
2021	48,8	38,5	3,7	6,6
2022	51,9	39,3	3,9	8,7
2023	55,7	40,2	4,1	11,4
2024	58.2	41.0	5.3	11.9

У 2020–2024 роках спостерігається стабільне зростання обсягу фінансування закладів вищої освіти з державного бюджету. Загальні видатки зросли з 46,7 млрд грн у 2020 році до 58,2 млрд грн у 2024 році, що є наслідком загального розширення бюджету та адаптації фінансової політики до умов воєнного часу.

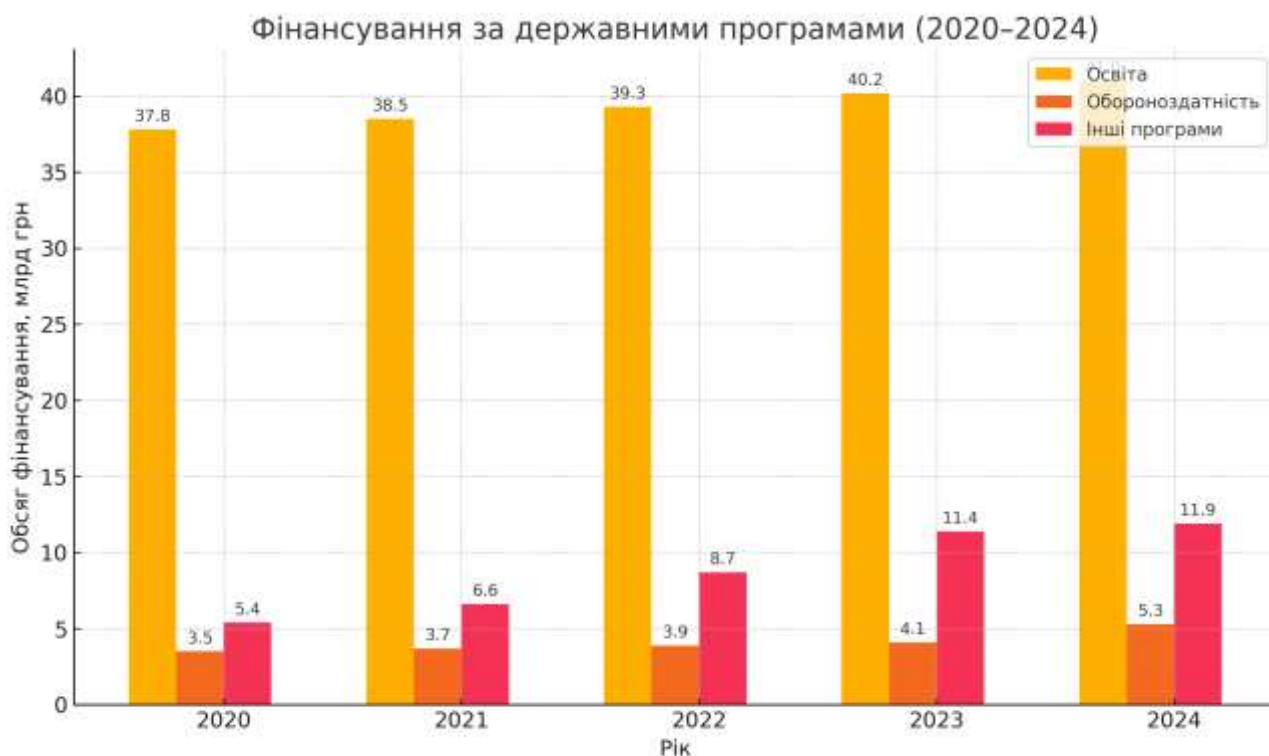


Рис. 2.3. Фінансове забезпечення закладів вищої освіти за кошти державного бюджету в Україні

Фінансування за програмою розвитку освіти зросло з 37,8 млрд грн до 41,0 млрд грн, але темпи приросту помірні, що свідчить про стримане зростання освітньої складової в умовах перерозподілу ресурсів на користь сектору безпеки та оборони.

Найбільшу динаміку демонструє фінансування за програмою забезпечення обороноздатності: з 3,5 млрд грн у 2020 році до 5,3 млрд грн у 2024 році. Це зумовлено безпосереднім впливом війни та необхідністю інтеграції вищої освіти у сферу підготовки кадрів для сектору безпеки.

Фінансування за іншими програмами також зросло — з 5,4 млрд грн у 2020 році до 11,9 млрд грн у 2024 році. Сюди можуть входити цифровізація освіти,

інклюзивні проекти, міжнародне співробітництво та реформи університетської автономії.

Ключові фактори змін: пріоритет воєнних потреб і частковий перерозподіл фінансування; посилення ролі ЗВО в національній безпеці; бюджетне планування в умовах воєнного стану; збереження інвестицій в освіту як інструмент довгострокової стійкості та відновлення країни.

У системі вищої освіти ефективне фінансування виступає ключовою передумовою досягнення високої якості освітніх послуг та сталого інституційного розвитку закладів вищої освіти. Рациональне використання бюджетних ресурсів передбачає не лише фінансування поточної діяльності ЗВО, а й забезпечення їхньої конкурентоспроможності у довгостроковій перспективі. Основними критеріями оцінки ефективності фінансування виступають якість освітніх програм, результати наукової діяльності, інноваційна активність, а також соціальний ефект функціонування університетів, зокрема рівень доступу до освіти та інтеграція випускників у ринок праці.

Реалізація концепції ефективного фінансування на практиці можлива через впровадження комплексного підходу до бюджетного планування та використання коштів. Це передбачає поєднання таких інструментів, як цільові гранти, субсидії, програмно-цільове фінансування, державні замовлення, а також механізми фінансової автономії ЗВО. При цьому заклади вищої освіти зобов'язані забезпечувати належну фінансову звітність і відкритість щодо розподілу ресурсів, що дозволяє державі та громадськості контролювати ефективність витрачання коштів.

Фінансова спроможність ЗВО напряму пов'язана з їхнім стратегічним управлінням. Планування розвитку повинно базуватися на реалістичних оцінках фінансових можливостей, потреб освітнього середовища та національних пріоритетах у сфері освіти і науки. Серед ключових напрямів фінансування — підтримка академічного персоналу, інвестування в дослідницьку інфраструктуру, модернізацію освітніх програм, цифровізацію освітнього процесу та розширення міжнародної співпраці.

У низці країн до механізмів фінансового забезпечення входить запровадження оплати за навчання, при цьому держава водночас реалізує програми підтримки соціально вразливих груп студентів, надаючи гранти, пільгові кредити або стипендії. Усе це створює умови для формування більш справедливої та ефективної моделі фінансування, яка поєднує державну підтримку з принципами відповідальності, прозорості та академічної автономії.

Таким чином, ефективна система фінансування закладів вищої освіти має бути комплексною, результатоорієнтованою і гнучкою, здатною адаптуватися до змін у соціально-економічному середовищі, підтримуючи розвиток як освітньої, так і наукової складової діяльності ЗВО.

Для державних та комунальних вищих навчальних закладів бюджетне фінансування є основним джерелом фінансування. Бюджетне фінансування здійснюється на умовах державного замовлення на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів. Бюджетне фінансування передбачає надання в безповоротному порядку коштів з державного бюджету підприємствам, установам, організаціям, бюджетам нижчого рівня для повного або часткового покриття їхніх витрат. Це фінансування ґрунтується на застосуванні нормативного методу формування та використання фінансових ресурсів. Нормативний метод формування та використання фінансових ресурсів передбачає визначення обсягів бюджетного фінансування на основі нормативів, які встановлюються законодавством. Нормативи бюджетного фінансування можуть встановлюватися в натуральному, вартісному або трудовому вираженні.

Таблиця 2.3

Динаміка видатків на заклади вищої освіти в Україні за 2020–2024 роки

млрд грн

Рік	Загальні видатки (млрд грн)	Держбюджет (млрд грн)	Місцеві бюджети (млрд грн)	Інші джерела (млрд грн)
2020	54.1	49.4	4.3	0.4
2021	62.6	53.9	6.8	1.9
2022	70.5	57.4	7.6	5.5
2023	78.5	64.2	7.4	6.9
2024	85.3	70.5	7.8	7.0

Таким чином, у 2020–2024 роках спостерігається стійка позитивна динаміка фінансування закладів вищої освіти в Україні. Загальний обсяг видатків зріс на 57,6% — з 54,1 млрд грн у 2020 році до 85,3 млрд грн у 2024 році. Видатки з державного бюджету за цей період збільшилися на 42,7%, з місцевих бюджетів — на 81,4%, а фінансування з інших джерел — майже у 18 разів.

Ключовими джерелами фінансування залишаються державний бюджет і бюджети місцевого самоврядування. У 2024 році на них разом припадає близько 91,9% загального обсягу видатків, що свідчить про стабільну підтримку державного сектору. Хоча частка фінансування з інших джерел залишається меншою, її динаміка демонструє активізацію позабюджетної підтримки з боку бізнесу, громадськості та міжнародних донорів.

Зростання фінансування є позитивним сигналом для системи вищої освіти, адже дозволяє підвищити якість освітніх послуг, посилити інституційну спроможність ЗВО та зміцнити їхню роль у розвитку людського капіталу. Водночас актуальним залишається завдання подальшого вдосконалення механізмів розподілу та використання коштів на основі прозорих, результативних та стимулювальних підходів.

Удосконалення існуючої системи вищої освіти, підготовка висококваліфікованих фахівців є актуальним питанням для України. Для досягнення цих цілей необхідно забезпечити належне фінансування закладів вищої освіти. Фінансове забезпечення закладів вищої освіти є вкладенням в соціально-економічний розвиток країни. Воно дозволяє закладам вищої освіти забезпечувати належний рівень освітнього процесу та наукової та інноваційної діяльності.

2.2. Особливості фінансування вищої освіти в умовах війни

Питання фінансування вищої освіти постійно перебуває в центрі уваги державної політики, особливо в контексті трансформаційних змін у цій галузі.

Це зумовлено необхідністю підвищення економічної ефективності використання бюджетних коштів та пошуку оптимальних моделей забезпечення сталого розвитку закладів вищої освіти. Попри значні здобутки науковців у дослідженні механізмів фінансування, особливої актуальності набуває аналіз фінансових ресурсів державних університетів на основі офіційної фінансово-економічної звітності закладів, підпорядкованих Міністерству освіти і науки України.

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, що розпочалася в лютому 2022 року, суттєво вплинула на фінансову систему держави в цілому й на підходи до фінансування вищої освіти зокрема. У воєнних умовах бюджетні пріоритети були переорієнтовані на сектор оборони і безпеки, що зумовило зміни у структурі, доступності та стабільності фінансових потоків у сфері вищої освіти.

Обсяги бюджетних асигнувань на підготовку фахівців із вищою освітою щороку визначаються в законі про Державний бюджет України. Кошти, виділені державою, використовуються для забезпечення основної діяльності закладів відповідно до чинного законодавства та положень їхніх статутів. Окрім державного фінансування, університети формують власні доходи за рахунок різноманітних джерел, серед яких: оплата за навчання студентів на контрактній формі; доходи від виконання науково-дослідних робіт на замовлення підприємств та установ; надходження від реалізації продукції навчально-виробничих підрозділів; орендна плата за користування майном; дотації з місцевих бюджетів; банківські кредити й позики; прибутки від розміщення тимчасово вільних коштів на депозитах; а також кошти, залучені в межах міжнародних грантових програм.

Такий підхід до фінансування дозволяє університетам певною мірою забезпечити фінансову гнучкість та адаптацію до умов кризи, хоча й потребує подальшого вдосконалення механізмів прозорого управління цими ресурсами.

У 2020–2021 роках в Україні було запроваджено та частково апробовано формульний підхід до розподілу коштів державного бюджету у сфері вищої освіти. Суть цього механізму полягає в комбінованому принципі: частина

бюджетного фінансування закладам вищої освіти надається у гарантованому обсязі для покриття базових витрат, тоді як решта коштів розподіляється залежно від результативності діяльності закладу. Ключовими критеріями при цьому виступають чисельність студентів, що навчаються за державним замовленням; місце закладу у міжнародних рейтингах; обсяги залученого позабюджетного фінансування; результати наукової роботи; рівень працевлаштування випускників; показники регіонального розвитку та інші.

У межах цієї системи головний розпорядник бюджетних коштів має право визначати граничні обсяги фінансування для кожного ЗВО, встановлюючи мінімальний і максимальний рівень фінансового забезпечення. Такий механізм був покликаний підвищити ефективність і прозорість розподілу коштів, а також стимулювати університети до покращення своєї діяльності.

Однак із початком повномасштабної військової агресії російської федерації проти України у березні 2022 року впровадження формульного фінансування було тимчасово призупинено. Уряд прийняв рішення про перехід до більш спрощених процедур розподілу бюджетних ресурсів, адаптованих до умов воєнного стану.

Разом з тим, у 2025 році заплановано відновлення формульного підходу з урахуванням потреб і викликів сьогодення. Передбачається оновлення формули фінансування з акцентом на нові критерії, такі як міжнародне визнання ЗВО, рівень наукової активності, працевлаштованість випускників, а також особливості діяльності закладів, що були створені чи реорганізовані внаслідок війни. Крім того, планується запровадження механізмів фінансування приватних університетів, які готують здобувачів вищої освіти за державним замовленням, що стане важливим кроком у забезпеченні рівного доступу до освітніх ресурсів та підвищенні гнучкості освітньої системи України в умовах кризи.

У рамках впровадження оновленої моделі фінансування держава ставить за мету забезпечити більш адресне використання бюджетних ресурсів у частині фінансування державного замовлення, підтримки соціально вразливих категорій здобувачів освіти, підвищення гнучкості системи державних грантів і

підвищення загальної ефективності використання публічних коштів [18].

Аналіз, що був здійснений у межах даного дослідження, стосується моніторингу фінансово-економічних показників діяльності закладів вищої освіти, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України та отримують фінансування в межах бюджетних програм КПКВК 2201160 «Підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практики» і КПКВК 2201280 «Підготовка кадрів Київським національним університетом імені Тараса Шевченка» у період 2021–2024 років.

У процесі дослідження були розглянуті як абсолютні, так і розрахункові показники, серед яких: касові видатки загального та спеціального фондів, чисельність здобувачів освіти, середньорічний приведений контингент студентів, середньорічна кількість ставок педагогічних і науково-педагогічних працівників, поточні витрати, зокрема на оплату праці, розмір середньої заробітної плати викладачів, а також середня вартість підготовки одного студента протягом року.

Аналіз проводився як у цілому по системі ЗВО, що підпорядковані МОН України, так і з урахуванням територіального поділу: окремо для закладів м. Києва, університетських центрів (Дніпро, Львів, Одеса, Харків), ЗВО обласних центрів і закладів, розташованих в інших містах. Такий підхід дозволяє виявити особливості фінансування та ефективності функціонування закладів вищої освіти залежно від їхнього географічного положення.

Аналіз динаміки касових видатків закладів вищої освіти України із загального та спеціального фондів державного бюджету упродовж 2021–2024 років свідчить про загальну тенденцію до скорочення видатків із загального фонду та зростання частки спеціального фонду. Так, обсяг фінансування із загального фонду зменшився з 26,47 млрд грн у 2021 році до 24,80 млрд грн у 2024 році, що становить зниження на 6,3%. Така динаміка зумовлена загальною переорієнтацією державного бюджету на сектор безпеки та оборони в умовах воєнного стану.

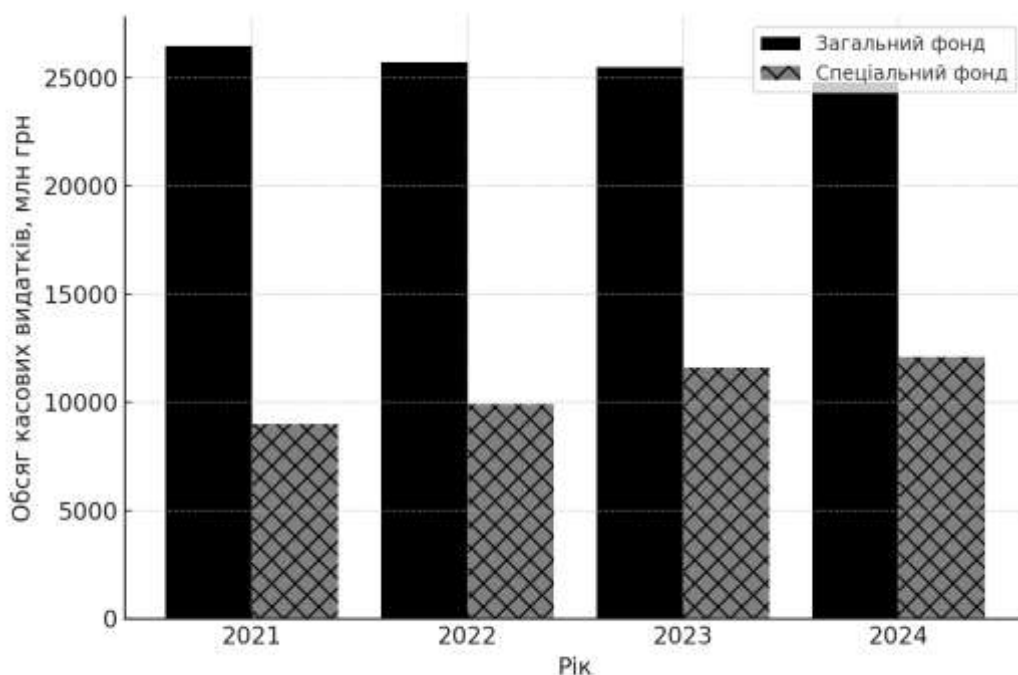


Рис.2.4. Динаміка обсягів касових видатків ЗВО із загального та спеціального фондів державного бюджету протягом 2021–2024 рр., млн грн

Водночас фінансування із спеціального фонду демонструє стабільне зростання: з 8,99 млрд грн у 2021 році до 12,10 млрд грн у 2024 році, що становить приріст на 34,6%. Це свідчить про активізацію діяльності ЗВО щодо залучення додаткових джерел фінансування — коштів за навчання, грантів, науково-дослідної роботи, оренди майна тощо.

Таким чином, спостерігається структурна зміна в моделі фінансування вищої освіти — з поступовим зменшенням питомої ваги державного (бюджетного) ресурсу та посиленням ролі спеціального фонду. Це потребує удосконалення внутрішньої фінансової політики ЗВО, а також створення умов для розширення автономії у використанні позабюджетних коштів.

У 2022 році, попри запровадження воєнного стану та зміну пріоритетів бюджетної політики, фінансування закладів вищої освіти в Україні залишалося відносно стабільним. Основна частина бюджетних асигнувань була збережена на забезпечення виплати заробітної плати працівникам ЗВО та стипендіального забезпечення студентів. Водночас, з метою раціоналізації витрат, урядом було обмежено капітальні видатки, включно з оновленням матеріально-технічної бази

університетів. У цей період започатковувалися грантові програми міжнародних партнерів, зокрема на підтримку релокації університетів, цифровізацію навчального процесу та реалізацію гуманітарних ініціатив.

У 2023 році обсяг державного фінансування вищої освіти зріс і перевищив 55 млрд грн. Основні напрями фінансової підтримки охоплювали: стабільне функціонування ЗВО, відновлення пошкоджених навчальних корпусів, облаштування укриттів, а також забезпечення участі українських студентів і викладачів у міжнародних програмах мобільності. Значний внесок у реалізацію освітніх проєктів забезпечували міжнародні донори, зокрема Європейський Союз, USAID, UNDP та програма ERASMUS+, що фінансували розвиток ІТ-інфраструктури, підвищення кваліфікації викладацького складу та академічну мобільність.

У 2024 році було здійснено суттєве розширення державних програм підтримки вищої освіти. Загальна сума бюджетного фінансування перевищила 60 млрд грн. Уряд акцентував увагу на розвитку цільових програм, зокрема модернізації укриттів у закладах освіти, підтримці здобувачів із прифронтових і тимчасово окупованих територій, а також на розширенні освітніх грантів на технічні, аграрні та медичні спеціальності. Обсяг фінансування інфраструктури безпеки ЗВО (укриттів) у порівнянні з 2023 роком зріс у чотири рази.

Крім того, у 2024 році значно розширилися можливості автономного управління фінансовими ресурсами для самих університетів. ЗВО отримали більшу свободу у використанні власних надходжень — зокрема коштів, отриманих за контрактну форму навчання, виконання наукових досліджень, міжнародні проєкти та освітні послуги. Це створює передумови для підвищення ефективності управління ресурсами, стимулювання внутрішньої фінансової дисципліни й стратегічного розвитку кожного окремого закладу вищої освіти.

Таким чином, аналіз фінансової політики держави у сфері вищої освіти за 2022–2024 роки демонструє як збереження базових механізмів підтримки в умовах війни, так і поступове переорієнтування на гнучкі інструменти — гранти, автономію, цільові програми та партнерство з міжнародною спільнотою. Це

дозволяє не лише зберігати функціонування системи ЗВО, а й розвивати її в умовах гібридних загроз.

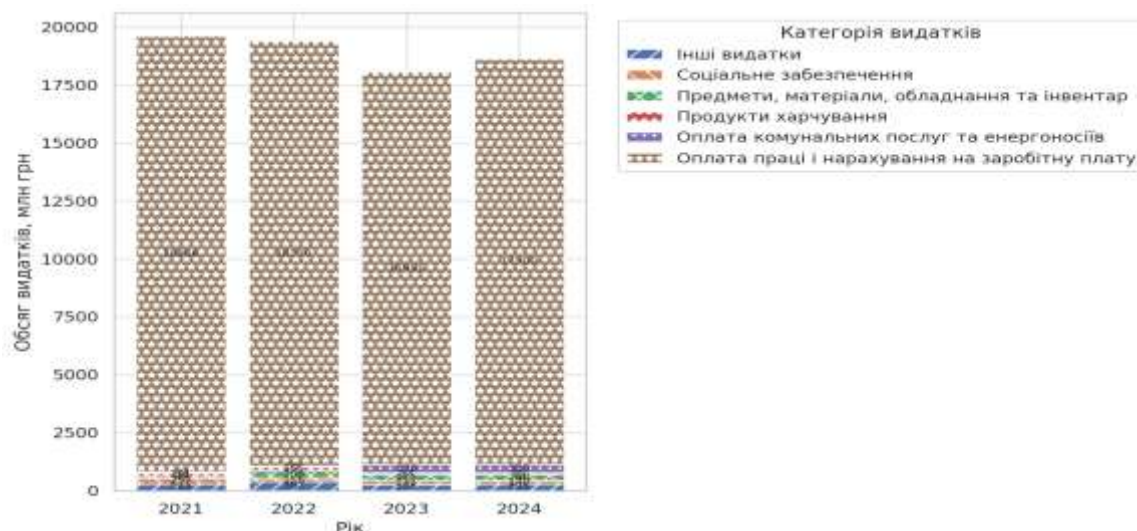


Рис.2.5. Структура касових видатків споживання ЗВО

Аналіз рисунку, що відображає структуру касових видатків споживання закладів вищої освіти України із загального фонду державного бюджету протягом 2021–2024 рр., дозволяє виділити кілька важливих тенденцій:

1. Домінування витрат на оплату праці та нарахування. Протягом усіх років спостереження найбільшу частку видатків стабільно займають витрати на оплату праці й нарахування на заробітну плату (більше 90% у кожному році). Це свідчить про зосередження ресурсів насамперед на забезпеченні трудової стабільності та утриманні кадрового потенціалу ЗВО, що особливо важливо в умовах воєнного стану.

2. Зростання видатків на оплату комунальних послуг та енергоносіїв. У 2023 році витрати на енергоносії зросли більш ніж удвічі в порівнянні з 2021 роком, а в 2024 році – ще більше. Це пояснюється як інфляційними процесами, так і необхідністю адаптації освітньої інфраструктури до безпекових викликів, зокрема облаштування укриттів та підтримання автономного теплопостачання.

3. Флуктуація витрат на матеріали, інвентар та обладнання. Найбільший обсяг у цій категорії зафіксовано у 2022 році, що, ймовірно, пов'язано з потребами релокації частини ЗВО, відновлення пошкодженої

матеріально-технічної бази, а також забезпечення цифрових технологій навчання.

4. Скорочення видатків на соціальне забезпечення. За період з 2021 до 2023 років спостерігається зменшення видатків у цій категорії майже вдвічі. Це може свідчити про централізацію соціальної підтримки на рівні державних програм або переорієнтацію коштів на більш нагальні потреби.

5. Стабільно незначна частка інших видатків та витрат на продукти харчування. У структурі бюджету ці категорії залишаються маргінальними за обсягами, що відповідає ролі ЗВО як закладів з переважно непансіонним (неколективним) утриманням студентів.

Фактори впливу: воєнний стан і відповідна бюджетна мобілізація, зростання вартості енергоносіїв, зусилля держави з підтримки освітньої системи через стабілізацію зарплат та залучення міжнародних проєктів, перехід до часткової автономії у фінансовому менеджменті ЗВО.

Таким чином, у структурі касових видатків спостерігається збереження стабільного ядра видатків із поступовою адаптацією до нових викликів, що формує передумови для збалансованого розвитку вищої освіти навіть в умовах кризи.

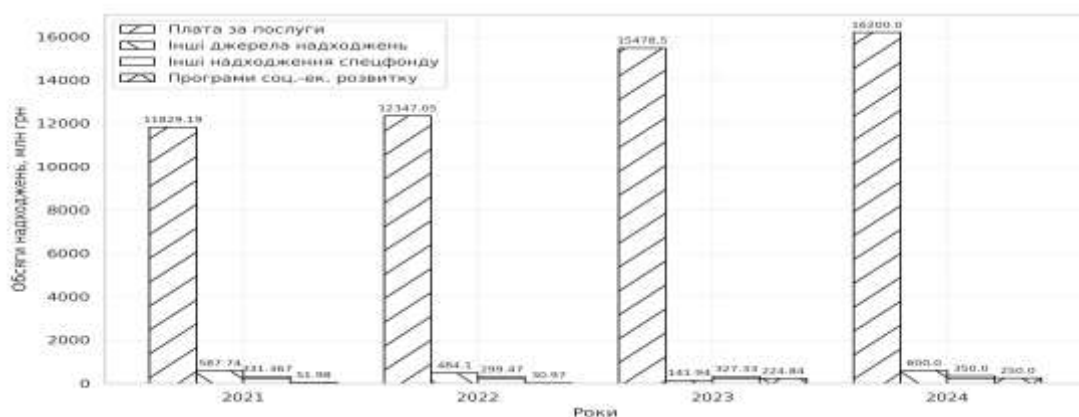


Рис. 2.6. Структура зведених обсягів надходжень до спеціального фонду ЗВО протягом 2021–2024 рр., млн грн

На рис. 2.6. відображено зведені обсяги надходжень до спеціального фонду ЗВО за досліджуваними бюджетними програмами в розрізі видів надходжень: кошти, отримані як плата за послуги; кошти, отримані за іншими джерелами

власних надходжень; інші надходження спеціального фонду; кошти, отримані на виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку регіонів.

У 2022 році загальний обсяг надходжень зменшився на 3,38% порівняно з 2021 роком, що було обумовлено насамперед зниженням фінансової активності у воєнних умовах. Проте вже у 2023 році ситуація змінилася — обсяги спеціального фонду зросли на 36,32% у порівнянні з попереднім роком. У 2024 році тенденція зростання збереглася, що свідчить про поступову стабілізацію фінансування та ефективне залучення альтернативних джерел.

Найбільшу частку в структурі надходжень протягом усіх років стабільно становили кошти, отримані як плата за послуги (контрактне навчання, підвищення кваліфікації тощо). У 2022 році ці надходження зменшилися на 4,19% відносно 2021 року, однак у 2023 році спостерігалось їх стрімке зростання — на 30,85%, що вказує на зростання попиту на платні освітні послуги та адаптацію університетів до нових умов. У 2024 році обсяг плати за послуги зріс ще на 4,67%, досягнувши рекордного показника — 16,2 млрд грн.

Інші джерела, зокрема надходження за наукові дослідження, оренду, міжнародні проекти та програми соціально-економічного розвитку, також показали позитивну динаміку в 2023–2024 роках. Зокрема, надходження в рамках програм розвитку зросли в понад 7 разів у 2023 році та зберегли тенденцію в 2024-му.

Отже, можна зробити висновок, що система вищої освіти в умовах обмеженого державного фінансування поступово нарощує обсяги спеціального фонду за рахунок диверсифікації джерел надходжень. Це свідчить про зростання фінансової автономії університетів і їх здатність адаптуватися до викликів воєнного часу.

Контингент здобувачів освіти є ключовим показником для розподілу фінансування між ЗВО.

На рис. 2.7. показано, як змінювалася протягом 2021–2024 рр. чисельність студентів, що навчались у ЗВО системи МОН за кошти державного бюджету та за кошти фізичних і юридичних осіб.

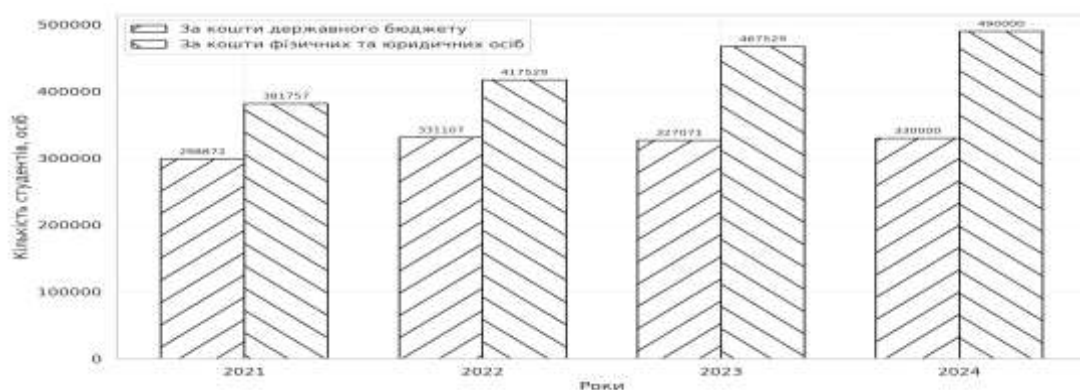


Рис. 2.7. Динаміка чисельності студентів ЗВО системи МОН, які здобували освіту (загалом по Україні), у 2021–2024 рр., осіб

Аналіз динаміки чисельності студентів закладів вищої освіти системи МОН у 2021–2024 роках дозволяє зробити кілька важливих висновків.

По-перше, чисельність студентів, які навчаються за кошти державного бюджету, у 2022 році зросла на 10,8% порівняно з 2021 роком, що свідчить про розширення державного замовлення у відповідь на виклики воєнного часу та потреби у фахівцях для секторів безпеки, медицини, технічної освіти тощо. Однак у 2023 році ця кількість дещо знизилась — на 1,2%, що можна пов'язати з оптимізацією бюджетного фінансування та демографічними чинниками. У 2024 році спостерігається стабілізація — кількість студентів за держзамовленням залишається на рівні близькому до попереднього року, що може свідчити про досягнення рівноваги між пропозицією держави та фактичними потребами ЗВО.

По-друге, чисельність студентів, які навчаються за контрактом, щороку зростає. У 2022 році вона збільшилась на 9,4% порівняно з 2021 роком, а у 2023 — ще на 12%, що є позитивним сигналом щодо збереження довіри населення до вищої освіти, а також про зростання ролі небюджетного фінансування в умовах обмежених державних ресурсів. У 2024 році контрактне навчання продовжило зростати, досягнувши орієнтовно 490 тис. осіб. Це зумовлено розвитком нових освітніх програм, активізацією міжнародної співпраці, адаптацією ЗВО до цифрових форматів та розширенням можливостей для навчання за гнучкими умовами.

Таким чином, основними тенденціями останніх років є посилення ролі контрактної форми навчання, стабілізація чисельності студентів за держзамовленням та поступове відновлення спроможності системи вищої освіти забезпечувати сталий контингент здобувачів попри зовнішні виклики.

Розглянемо видатки на виплату стипендій студентам ЗВО впродовж 2021–2024 рр. у розрізі груп ЗВО (таблиця 2.4.).

Таблиця 2.4.

Видатки на стипендії студентам ЗВО у 2021–2024 роках

млн грн

Група ЗВО	2021	2022	2023	2024*
ЗВО м. Києва	747,83	1073,48	997,18	1050,00
ЗВО університетських міст	971,73	1334,77	1265,20	1320,00
ЗВО міст – обласних центрів	905,04	1197,56	1172,05	1220,00
ЗВО інших міст	236,54	300,46	290,01	310,00
Усього по Україні	2861,14	3906,27	3724,44	3900,00

2022 рік: Спостерігалось значне зростання видатків на стипендії порівняно з 2021 роком, що може бути пов'язано з адаптацією системи освіти до нових умов та підтримкою студентів у складний період. 2023 рік: Видатки дещо зменшилися порівняно з 2022 роком, що може свідчити про оптимізацію бюджетних витрат або зміну кількості стипендіатів. 2024 рік: Прогнозується стабілізація або незначне зростання видатків на стипендії, що відповідає загальній тенденції підтримки студентів та розвитку вищої освіти в Україні.

Ці дані відображають загальну тенденцію до підтримки студентів через стипендіальні програми, що є важливим елементом забезпечення доступності та якості вищої освіти в Україні.

Розвиток системи вищої освіти безпосередньо залежить від достатнього рівня її фінансового забезпечення. Фінансова спроможність ЗВО є ключовою передумовою для надання якісних освітніх послуг, збереження висококваліфікованого кадрового складу, модернізації інфраструктури та

провадження наукової діяльності. Зарубіжний і національний досвід підтверджує, що інвестиції в вищу освіту сприяють зростанню людського капіталу та конкурентоспроможності країни.

Українська система вищої освіти продовжує адаптуватися до вимог європейського освітнього простору. Одним із вагомих елементів цієї трансформації стало впровадження формульного механізму розподілу бюджетних коштів між ЗВО, що дозволяє забезпечити більш прозоре та результативне фінансування, орієнтоване на якість освітніх послуг, міжнародну активність та працевлаштування випускників.

У процесі оптимізації мережі закладів вищої освіти спостерігається тенденція до укрупнення закладів із низьким контингентом і слабкою матеріальною базою. Це дозволяє концентрувати ресурси, підвищувати ефективність управління та сприяти сталому розвитку освіти в регіонах.

У результаті проведеного аналізу встановлено, що обсяги касових видатків із загального фонду державного бюджету на ЗВО зменшувалися щороку: на 3,32% у 2022 році та на 9,74% у 2024 році порівняно з попереднім роком. Найбільшу частку у структурі видатків традиційно становили витрати на оплату праці з нарахуваннями. У 2023 році середня заробітна плата педагогічного та науково-педагогічного персоналу ЗВО складала 18 674 грн на одну ставку. Регіональний розподіл заробітної плати виявив суттєві відмінності: найвищий рівень оплати праці був у ЗВО м. Києва (на 33,16% вище за середнє значення), тоді як у ЗВО університетських міст цей показник був нижчим на 8,77%, у ЗВО інших міст — на 10,65%, а в ЗВО обласних центрів — на 13,62%.

Позитивною динамікою залишається зростання видатків на стипендіальне забезпечення, збільшення доходів спеціального фонду, зокрема за рахунок плати за освітні послуги, а також поступове розширення автономії університетів у розпорядженні власними фінансовими ресурсами.

Перспективним напрямом подальших досліджень має стати моделювання ефективності використання бюджетних коштів у сфері вищої освіти та

прогнозування контингенту потенційних вступників на основі демографічних тенденцій і освітніх траєкторій випускників шкіл.

У 2025 році, відповідно до урядових прогнозів, на фінансування сфери освіти та науки передбачається спрямувати 194,3 млрд грн. У структурі цих видатків частка вищої освіти оцінюється на рівні понад 60 млрд грн. Основними пріоритетами бюджетної політики у галузі вищої освіти визначено: забезпечення базового фінансування закладів вищої освіти; реалізацію державного замовлення за спеціальностями, що відповідають актуальним потребам ринку праці; розширення грантової підтримки здобувачів освіти; інвестування в розвиток наукової інфраструктури ЗВО; а також подальшу цифрову трансформацію освітнього процесу.

Таблиця 2.5.

Перспективи фінансування вищої освіти в Україні на 2025–2027 роки

Рік	Обсяг фінансування, млрд грн	Основні напрями фінансування	Ключові джерела
2025	60	Базове фінансування ЗВО, гранти для здобувачів, укриття	Держбюджет, гранти ЄС, місцеві бюджети
2026 (прогноз)	66	Розширення цифрової інфраструктури, стимулювання науки	Держбюджет, міжнародні партнери, інституційні доходи ЗВО
2027 (прогноз)	72	Інтеграція з ЄПВО, підтримка інклюзії, капітальні інвестиції	Держбюджет, приватні фонди, партнерські програми

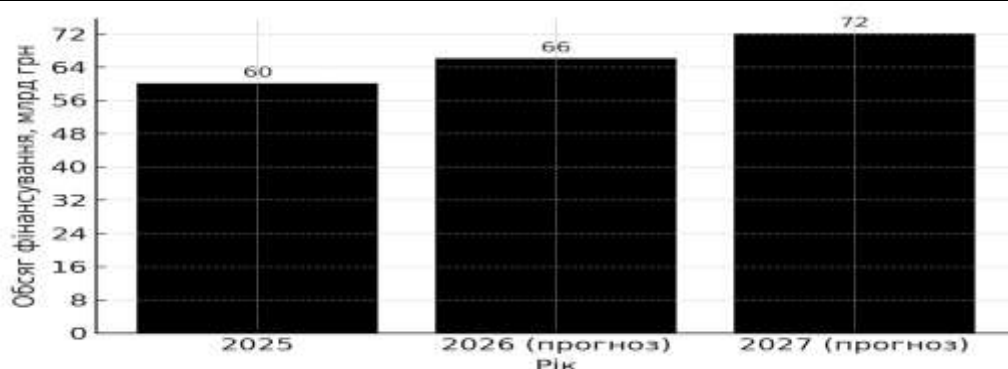


Рис. 2.7. Перспективи фінансування вищої освіти в Україні

Упродовж 2025–2027 років фінансування вищої освіти в Україні формуватиметься під впливом широкого кола економічних, політичних, соціальних та безпекових чинників. Очікується поступове зростання бюджетних

асигнувань та активніше залучення альтернативних фінансових джерел. Це супроводжуватиметься трансформацією існуючої моделі фінансування ЗВО.

До основних фінансово-економічних чинників належить загальний стан державного бюджету. Прогнозоване відновлення економіки після спаду 2022 року створює умови для збільшення витрат на освітній сектор. У 2025 році на фінансування освіти та науки передбачено 194,3 млрд грн, з яких понад 60 млрд грн — безпосередньо на вищу освіту. За стабільного макроекономічного зростання у 2026–2027 роках очікується щорічне збільшення обсягів фінансування на 10–15%.

Покращення адміністрування податків, боротьба з тіньовою економікою, а також реформа системи оподаткування (зокрема ПДФО та податку на прибуток) сприятимуть нарощенню доходів загального фонду бюджету, що відкриє нові можливості для фінансування освіти.

Геополітична ситуація та фактори безпеки продовжують відігравати вирішальну роль. Навіть у разі деескалації бойових дій у найближчі роки, значні оборонні витрати залишатимуться бюджетним пріоритетом. Це створює конкуренцію між галузями за бюджетні ресурси, а отже, підтримка вищої освіти залежатиме від стратегічної політики уряду.

Міжнародна допомога залишається ключовим ресурсом для модернізації освітньої інфраструктури. Програми ЄС, Світового банку, USAID та інших партнерів спрямовані на цифровізацію, розвиток інклюзивного середовища та підвищення якості освіти, зокрема через надання грантів і пільгових кредитів.

Соціально-демографічні зміни, зокрема скорочення чисельності випускників шкіл через демографічну кризу та еміграцію, впливатимуть на обсяги державного замовлення. Водночас це стане стимулом для ЗВО до підвищення якості освітніх послуг і диверсифікації джерел доходу. Змінюється і структура попиту на спеціальності — зростає роль технічних, інженерних, ІТ, аграрних та медичних напрямів.

Інституційні та політичні чинники визначають тенденцію до розширення автономії університетів, зокрема щодо управління фінансами. Формульний

підхід до розподілу бюджетних коштів враховує показники якості, наукової продуктивності, міжнародної активності та працевлаштування випускників. Реалізація Стратегії розвитку вищої освіти до 2030 року передбачає підвищення ролі науки у ЗВО, стимулювання інновацій та активну інтеграцію до Європейського простору вищої освіти.

Технологічні та інфраструктурні аспекти також відіграють важливу роль. Пріоритет надається цифровізації навчання, розвитку електронних платформ, онлайн-ресурсів, дистанційного навчання. Також значну частину видатків буде спрямовано на модернізацію та відновлення інфраструктури — зокрема укриття, ремонти корпусів, забезпечення інклюзивного середовища та підвищення енергоефективності будівель.

Таким чином, модель фінансування вищої освіти в Україні поступово еволюціонує у напрямку результативності, автономності та інноваційності, що потребує активної участі всіх зацікавлених сторін — від урядових структур до міжнародних партнерів.

Упродовж 2025–2027 років фінансування системи вищої освіти в Україні визначатиметься сукупністю чинників макроекономічної стабільності, державної політики, зовнішньої підтримки, безпекової ситуації та внутрішньої спроможності закладів вищої освіти. Прогнозоване зростання обсягів фінансування супроводжуватиметься структурною трансформацією джерел надходжень, підвищенням конкуренції за фінансові ресурси та переходом до моделі ефективного й результативного їх використання. У таких умовах критичною умовою забезпечення сталого розвитку стане інституційна спроможність університетів залучати як бюджетне, так і альтернативне фінансування.

Значно посилилася роль альтернативних джерел фінансового забезпечення — благодійних і грантових фондів, міжуніверситетських партнерств, краудфандингових освітніх ініціатив. Українські ЗВО виявляють підвищену активність у диверсифікації фінансових потоків, що є водночас індикатором посилення академічної автономії.

Фінансування вищої освіти в умовах воєнного стану характеризується зміщенням акценту з капітального розвитку на забезпечення функціональної стійкості системи. Незважаючи на наявні фіскальні обмеження, відбувається поступове нарощування фінансової підтримки з боку держави та міжнародних партнерів. У довгостроковій перспективі стратегічними завданнями залишаються: прозоре та ефективне розподілення ресурсів, розвиток системи стратегічного планування у сфері вищої освіти, її адаптація до викликів повоєнного відновлення, а також інтеграція у Європейський простір вищої освіти.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

3.1. Міжнародний досвід організації системи фінансування вищої освіти

З огляду на стратегічний курс України на європейську інтеграцію, актуалізується необхідність вивчення зарубіжного досвіду організації системи фінансування вищої освіти, зокрема моделей, що успішно функціонують у країнах Європейського Союзу. Аналіз зазначених моделей дозволяє виокремити ефективні механізми мобілізації й використання фінансових ресурсів, що можуть бути адаптовані до вітчизняних умов із метою підвищення результативності функціонування системи вищої освіти.

У більшості країн світу зберігається тенденція домінування державної моделі фінансування вищої освіти, що вважається пріоритетною. Дана модель притаманна країнам Західної Європи, зокрема Німеччині, Австрії, Норвегії, Данії, Франції, Швеції, Фінляндії, хоча реалізується із національними особливостями. У межах цієї системи заклади вищої освіти укладають угоди з державними органами щодо підготовки фахівців, що відповідає суспільному запиту, при цьому фінансування здійснюється на заздалегідь узгоджених умовах. Успішність реалізації такої моделі залежить, насамперед, від точності державних прогнозів щодо потреб ринку праці [45].

У Норвегії домінує контрактна модель фінансування, за якою держава фактично «закупує» освітні послуги у закладів вищої освіти. Розподіл державного замовлення має конкурсний характер, що забезпечує конкурентне середовище серед університетів і підвищує ефективність витрачання публічних коштів [21]. Водночас у Швеції фінансування вищої освіти залежить від результативності діяльності ЗВО. Обсяг державних видатків розраховується на основі таких показників, як кількість випускників, новозарахованих студентів,

рівень знань за результатами контролю, складність навчальних курсів тощо. Такий підхід формує стимули до підвищення якості освітнього процесу та раціоналізації використання фінансових ресурсів [21].

Загалом, досвід скандинавських країн демонструє ефективність моделей фінансування, зорієнтованих на результат, що може бути враховано при подальшій модернізації фінансово-економічної моделі вищої освіти в Україні.

Згідно з узагальненими макроекономічними показниками країн, поданими в таблиці 3.1, простежується певна залежність між типом фінансування системи вищої освіти та рівнем соціально-економічного розвитку держав. Так, найбільш економічно розвинені країни, як-от Норвегія, Швеція, Німеччина та Франція, характеризуються високим номінальним ВВП на душу населення (від 42 тис. до 69 тис. дол. США) та значною часткою державних витрат на освіту у ВВП — від 4,8% до 7,55%. Водночас у цих країнах вищі навчальні заклади фінансуються переважно з державного бюджету, що свідчить про сталість і пріоритетність освіти як напряму публічної політики.

Країни, в яких переважає недержавна модель фінансування (США, Японія, Південна Корея, Австралія), також мають високі показники ВВП, однак спостерігається нижча частка державних витрат на освіту у структурі ВВП (від 3,47% до 5,32%), а також менші обсяги державних витрат на одного студента. Це вказує на активну участь приватного сектору та самих здобувачів освіти у формуванні фінансової спроможності ЗВО, що відповідає ринковій моделі вищої освіти.

У країнах зі змішаною моделлю фінансування (Велика Британія, Іспанія, Італія, Канада) рівень ВВП на душу населення залишається досить високим, однак частка державного фінансування коливається у межах 4–5,5%, що демонструє розподіл фінансового навантаження між державою та іншими учасниками освітнього процесу. Такі країни прагнуть досягнути балансу між доступністю освіти та ефективністю використання ресурсів.

Отже, державна модель фінансування корелює з високим рівнем соціально-економічного розвитку та є найбільш стабільною в контексті

забезпечення якості та доступності вищої освіти. Водночас змішані та недержавні моделі активно використовуються для стимулювання конкурентоспроможності закладів вищої освіти й адаптації до потреб ринку. Це дозволяє Україні, що перебуває на шляху модернізації освітньої системи, запозичувати найкращі елементи кожної моделі відповідно до національних умов і стратегічних цілей.

Окрім державного фінансування, у ряді країн активно функціонує модель фінансування вищої освіти за рахунок виключно недержавних джерел. Така модель передбачає широке залучення приватного капіталу до освітньої сфери, що, фактично, означає часткову або повну приватизацію системи вищої освіти. Її прибічники аргументують доцільність зменшення бюджетного навантаження на державу та передачу регулювання розвитку вищої освіти ринковим механізмам [21].

Цей підхід є домінуючим у таких країнах, як США, Японія, Австралія, Нова Зеландія, Південна Корея. У зазначених державах державні витрати на освіту зазвичай не перевищують 5% ВВП. Незважаючи на це, саме університети США, Австралії та Японії стабільно посідають провідні позиції у світових рейтингах за критеріями якості підготовки студентів, рівня викладання, наукових досліджень та впровадження інновацій [8].

Значний інтерес становить досвід Сполучених Штатів Америки. Як зазначає американський медіаексперт і викладач Школи журналістики УКУ Марк Діллен, в США відсутнє поняття державного замовлення у вищій освіті, яке є звичним для української практики. Більшість університетів функціонує за підтримки бюджетів окремих штатів, однак фінансова модель їхньої діяльності передбачає високий рівень автономії у формуванні дохідної частини бюджету. Зокрема, вищі навчальні заклади самостійно планують обсяги надходжень від держави, оплати за навчання, внески випускників, доходи від грантової, комерційної чи наукової діяльності. Фінансування з федерального бюджету, як правило, має цільовий характер і спрямовується переважно на підтримку наукових досліджень [8].

Цей приклад свідчить про можливість успішного функціонування вищої освіти в умовах переважання недержавного фінансування, за умови належного рівня інституційної автономії, диверсифікації джерел доходів та розвиненої культури фандрейзингу й партнерства між університетами, державою та суспільством.

У сучасній системі організації вищої освіти виокремлюється третя модель фінансування – змішана, яка передбачає різне поєднання державного та приватного фінансування. Такий підхід дозволяє застосовувати ринкові механізми у сфері вищої освіти з одночасним забезпеченням соціального захисту здобувачів освіти. В основі цієї моделі лежить тенденція до поступового зменшення частки державного фінансування за умови зростання ролі недержавних джерел.

На практиці змішане фінансування реалізується, зокрема, в Канаді, Великій Британії, Іспанії, Італії та інших країнах Західної Європи. У межах цієї моделі держава не фінансує безпосередньо заклади вищої освіти, а надає фінансову підтримку безпосередньо студентам у формі ваучерів або освітніх купонів. Така форма фінансування є гнучкою, оскільки дозволяє студенту самостійно обрати освітній заклад, а також мотивує університети конкурувати за залучення таких студентів. Проте використання ваучерів часто супроводжується необхідністю часткового дофінансування з боку здобувачів освіти [8].

У Польщі фінансова модель вищої освіти також базується на використанні багатьох джерел фінансування та наданні фінансової автономії університетам. Польська система тяжіє до англосаксонської моделі, але при цьому зберігає соціальні інструменти підтримки студентів: виплату соціальних і академічних стипендій, а також фінансові заохочення для обдарованої молоді [43].

У Великій Британії механізм фінансування вищої освіти передбачає виділення грантів, які надаються університетам з урахуванням чисельності студентів, складності освітніх програм, матеріаломісткості навчання та на основі національних пріоритетів розвитку освіти. Водночас суттєвий обсяг фінансування спрямовується на підтримку студентів через систему пільгових

кредитів, стипендій та інших форм допомоги, що відповідає концепції розвитку економіки знань та формування інноваційного типу національного господарства.

Значну роль у реалізації змішаного типу фінансування відіграє система освітнього кредитування, зокрема в США. Тут діють як приватні, так і федеральні кредити. Приватні освітні кредити надаються банківськими установами за умов стандартного довгострокового споживчого кредитування, іноді — безпосередньо через освітні установи. Натомість федеральні кредити гарантуються урядом США, мають фіксовану ставку, як правило, прив'язану до ставки рефінансування та не перевищують 8% річних. Таке кредитування здійснюється через акредитовані фінансові інституції або університети, що дозволяє забезпечити ширший доступ до освіти для студентів з різними фінансовими можливостями.

Таким чином, модель змішаного фінансування забезпечує баланс між соціальними гарантіями доступності освіти та розвитком ринкових механізмів у сфері вищої освіти, що може бути релевантним орієнтиром для модернізації української системи фінансування ЗВО.

У Франції фінансування вищої освіти здебільшого здійснюється за рахунок коштів державного бюджету — частка державного фінансування становить близько 90 %. Така модель передбачає значну соціальну підтримку здобувачів освіти: студентам можуть надаватися безвідсоткові позики з обов'язковим погашенням протягом десяти років після завершення навчання. Крім того, вони мають право на відшкодування витрат, пов'язаних із виконанням курсових і дипломних робіт, проходженням практики та стажуванням, що свідчить про високу ступінь соціального захисту в системі вищої освіти.

У Німеччині вища освіта також є безкоштовною, однак студенти самостійно оплачують деякі супутні послуги, зокрема доступ до лабораторій, спортивної інфраструктури, бібліотек. З метою підтримки студентів у покритті цих витрат широко впроваджено державне кредитування. Держава надає студентам щомісячні безвідсоткові позики, які підлягають поверненню лише після працевлаштування випускника. Такий підхід забезпечує соціальну

справедливість і дозволяє здобути вищу освіту незалежно від матеріального становища. У рамках цієї системи також діють пільгові механізми, як-от списання частини кредиту або продовження терміну його погашення, який у середньому становить 10 років.

Схожа модель діє у Швеції: навчання у закладах вищої освіти є безкоштовним, однак студенти можуть скористатися державним кредитом для покриття витрат на проживання. Така практика підтверджує соціально орієнтований характер вищої освіти та відповідальність держави за підтримку студентської молоді.

Аналізуючи ці моделі, доцільно зазначити, що для України найбільш релевантною може бути система фінансування, яка базується на результативності діяльності закладів вищої освіти. Така модель стимулює конкуренцію серед ЗВО, що сприяє підвищенню якості освітніх послуг. Водночас варто активізувати механізми фінансування, орієнтовані на споживача, тобто здобувача освіти, який має можливість самостійно обирати заклад на підставі прозорих і зрозумілих критеріїв ефективності.

У сучасних умовах розвиток конкуренції у сфері вищої освіти виступає важливою умовою її оновлення та підвищення якості. Вибір споживача освітніх послуг має ґрунтуватися на об'єктивних результатах діяльності ЗВО, тоді як неефективні інституції, незалежно від їхнього статусу, мають поступитися місцем тим, які здатні відповідати вимогам ринку праці та суспільним очікуванням. Лише за таких умов система вищої освіти України буде спроможною інтегруватися у глобальний освітній простір та забезпечувати високу конкурентоспроможність своїх випускників.

3.2. Шляхи покращення організації фінансування вищої освіти в Україні

У наукових колах різних країн світу освіта визнана одним із ключових елементів формування людського капіталу та стійким чинником

довгострокового економічного зростання. Така позиція обґрунтовується як класичними, так і сучасними дослідженнями, згідно з якими вища освіта відіграє провідну роль у досягненні соціально-економічного поступу, підвищенні продуктивності праці, створенні висококваліфікованої робочої сили та розвитку національної конкурентоспроможності. У поєднанні з обмеженістю фінансових ресурсів це обумовлює необхідність урядового фінансування сектору вищої освіти як одного з головних пріоритетів державної політики.

Зокрема, вища освіта трактується як важливий детермінант інноваційного прориву, розвитку внутрішніх ринків, стимулювання конкуренції та підвищення технологічної ефективності. Державні заклади вищої освіти розглядаються не лише як суб'єкти освітньої діяльності, а й як важливі драйвери економічного зростання та носії цивілізаційного поступу. Результати досліджень щодо ролі людського капіталу та інноваційного потенціалу в економіці азійських країн підтверджують, що саме система вищої освіти та обсяги державних інвестицій у цей сектор забезпечують належний рівень конкурентоспроможності та динамізму економічного розвитку.

Інструментом оцінки якості функціонування систем вищої освіти на глобальному рівні виступає Рейтинг національних систем вищої освіти, ініційований міжнародною мережею університетів Universitas 21. Цей рейтинг охоплює 50 національних систем і базується на 24 показниках, згрупованих у чотири блоки: ресурси (20 %), середовище (20 %), зв'язки (20 %) та результати/продуктивність (40 %). Такий підхід дозволяє комплексно оцінити стан національної системи вищої освіти, проаналізувати її сильні та слабкі сторони, а також простежити тенденції розвитку в контексті глобальних викликів. У цьому світлі аналіз позицій України в системі таких рейтингів дає змогу об'єктивно оцінити рівень ефективності державної політики у сфері вищої освіти, порівняно з іншими країнами світу.

У 2025–2027 роках фінансування вищої освіти в Україні формуватиметься під впливом комплексу макроекономічних, соціальних, безпекових, політичних та технологічних чинників. Очікуване поступове зростання бюджетних видатків

супроводжуватиметься структурними змінами моделі фінансування, що охоплюють як внутрішні бюджетні перерозподіли, так і посилення ролі зовнішньої допомоги та інституційної самостійності закладів вищої освіти.

Після критичного падіння ВВП у 2022 році та поступового відновлення економіки з 2023 року уряд прогнозує стабільне зростання бюджетних можливостей. У 2025 році на сферу освіти і науки передбачено 194,3 млрд грн, з яких понад 60 млрд грн — на вищу освіту. За сприятливих макроекономічних умов фінансування у 2026–2027 роках може зростати щороку на 10–15 відсотків. Це стане можливим за рахунок покращення податкового адміністрування, боротьби з тіньовою економікою та реформування системи ПДФО і корпоративного оподаткування, що дозволить збільшити загальний фонд державного бюджету.

Фінансування освітньої сфери залишатиметься залежним від воєнного фактору. Навіть у разі завершення активної фази війни, значна частина ресурсів буде скеровуватись на оборону, що створить конкуренцію між безпековим та соціальним фінансуванням. Відтак, освітній сектор, зокрема вищі навчальні заклади, залишатимуться у фокусі політичних пріоритетів лише за умови чіткої державної позиції на користь розвитку людського капіталу як основи післявоєнної відбудови.

Міжнародна підтримка набуває дедалі більшого значення у забезпеченні сталого функціонування закладів вищої освіти. Гранти, кредити, технічна допомога від таких партнерів, як Європейський Союз, Світовий банк, USAID чи інституції ООН, зосереджуються переважно на проєктах інфраструктурної модернізації, цифровізації освітнього процесу та підтримки інклюзивного середовища. Їх частка у фінансовій структурі ЗВО поступово зростає.

Соціально-демографічні зміни зумовлюють нові виклики для системи вищої освіти. Зменшення чисельності молоді, спричинене демографічною кризою та еміграційними процесами, веде до зниження попиту на освітні послуги. Це, своєю чергою, впливає на обсяги державного замовлення та змушує університети боротися за кожного вступника, водночас розширюючи спектр

послуг і джерел фінансування.

Особливого значення набуває інституційна трансформація системи вищої освіти. Запровадження формульного розподілу бюджетних коштів, що враховує якість освітніх послуг, працевлаштування випускників, участь у міжнародних програмах та наукову продуктивність, підвищує рівень обґрунтованості фінансування. Водночас політика держави спрямована на посилення автономії ЗВО, надання їм права розпоряджатися залишками коштів, брати участь у грантових конкурсах і залучати кошти приватних фондів, що стимулює їхню ефективність.

Цифрова трансформація системи освіти стала ще одним ключовим фактором бюджетного планування. Розвиток платформ для дистанційного навчання, електронних бібліотек, цифрових інструментів управління та адміністративної звітності вимагає цільового фінансування. У 2025–2027 роках держава, разом з міжнародними партнерами, нарощує витрати на цифрову інфраструктуру в межах ЗВО, що підвищує доступність та якість навчального процесу.

Відновлення інфраструктури також є пріоритетом бюджетного фінансування в умовах воєнної загрози. Укриття, енергоефективні проєкти, ремонти пошкоджених корпусів, забезпечення інклюзивного простору — усе це формує нові напрями капітальних видатків, які до 2027 року будуть лише зростати. Отже, загальна модель фінансування вищої освіти еволюціонує в бік гнучкості, орієнтації на результат і багатоканального фінансового забезпечення.

У контексті трансформації системи вищої освіти України одним із визначальних факторів скорочення кількості закладів вищої освіти залишається несприятлива демографічна ситуація, а також зростаючі можливості української молоді здобувати вищу освіту за кордоном. Аналіз часових трендів дозволяє зафіксувати поступову тенденцію до зменшення як чисельності студентів, так і кількості ЗВО, що зумовлює необхідність оптимізації мережі вищих навчальних закладів через їх укрупнення та концентрацію ресурсів. Такий підхід сприятиме не лише ефективнішому фінансовому забезпеченню системи вищої освіти, але й

підвищенню питомих витрат на одного студента, що є індикатором якості освітньої послуги та соціально-економічного поступу країни.

Пріоритетність освіти й науки у державній політиці України засвідчує прагнення уряду до забезпечення цієї сфери належним рівнем фінансування, а також до впровадження інструментів, що підвищують ефективність її функціонування в умовах глобалізаційних викликів і євроінтеграційних процесів. Структурний аналіз сучасного стану вищої освіти демонструє стабільну участь держави в її фінансуванні: частка бюджетних видатків державного сектору у фінансуванні вищої освіти протягом останніх років перевищує 70%. Водночас на рівень ефективності впливають зовнішні політико-економічні чинники, що зумовлюють коливання показника витрат на підготовку одного здобувача освіти.

З метою покращення фінансової спроможності закладів вищої освіти доцільно впроваджувати багатоканальні моделі фінансування. Серед них: пряме бюджетне фінансування (у тому числі — програмно-цільовим методом), використання державних освітніх ваучерів, освітнє кредитування, грантова підтримка, платні освітні послуги, освітні заощадження, а також корпоративне партнерство. Така диверсифікація джерел забезпечить не лише фінансову стійкість ЗВО, а й сприятиме розширенню їх економічної автономії, підвищенню якості освітніх послуг і наукових досліджень, а також створить умови для сталого економічного зростання та соціального прогресу всіх учасників освітнього середовища.

Підсумовуючи результати проведеного аналізу, можна констатувати, що вирішення актуальних проблем у сфері фінансування вищої освіти в Україні потребує комплексного підходу, який передбачає адаптацію до сучасних викликів та запровадження інноваційних фінансових механізмів. Одним із пріоритетних напрямів є вивчення і запозичення кращих практик міжнародного досвіду з фінансування освітньої сфери з подальшою адаптацією до національного контексту. Важливим кроком має стати розвиток механізмів співфінансування закладів вищої освіти за участі як держави, так і представників

бізнесу, що дозволить не лише зменшити фінансове навантаження на державний бюджет, але й активізувати партнерство між освітою та ринком праці.

Крім того, потребує суттєвого вдосконалення інституційно-правове середовище у частині стимулювання меценатства, спонсорства, а також законодавчого врегулювання залучення приватних фінансових ресурсів. Запровадження ефективної системи освітнього кредитування є ще одним перспективним напрямом, який дозволить розширити доступ до вищої освіти для широких верств населення. Важливо також розробити й реалізувати дієві інструменти підтримки наукової та інноваційної діяльності університетів, що сприятиме не лише підвищенню академічної конкурентоспроможності, а й формуванню умов для економічного розвитку держави загалом.

Таким чином, подальше дослідження фінансового забезпечення закладів вищої освіти має ґрунтуватися на глибокому аналізі ключових показників їх функціонування, оцінці динаміки та результативності діяльності, а також формуванні стратегічних підходів до забезпечення стійкості та ефективності освітньої системи в умовах модернізації й євроінтеграційного курсу України.

ВИСНОВКИ

Прийняття Україною стратегічного курсу на інноваційний розвиток та інтеграцію у глобальні економічні процеси посилює навантаження на сферу вищої освіти, яка повинна адаптуватися до нових вимог шляхом підвищення ефективності своєї діяльності.

У першому розділі роботи було зосереджено увагу на теоретичних аспектах фінансового забезпечення вищої освіти, що дало змогу сформулювати висновок про необхідність реформування державної фінансової політики щодо ЗВО. Насамперед йдеться про посилення реальної автономії університетів, що є запорукою їх гнучкості та здатності ефективно реагувати на зовнішні виклики. Недостатній рівень державного фінансування вимагає пошуку додаткових джерел ресурсів, зокрема через розвиток партнерств, грантових програм і механізмів самоокупності.

У другому розділі проаналізовано динаміку бюджетних видатків на вищу освіту за останні роки. Виявлено, що незважаючи на загальне зростання фінансування, механізми його розподілу залишаються розбалансованими, а сама система не завжди відповідає принципам прозорості, ефективності та стратегічного планування. Це створює бар'єри для досягнення цілей, закладених у рамках участі України в Болонському процесі, та ускладнює інтеграцію національної системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти.

У третьому розділі здійснено спробу систематизації основних викликів та чинників неефективності фінансування вітчизняних ЗВО. Запропоновано шляхи їх подолання, серед яких: реформування системи фінансового планування, впровадження принципів результативного управління фінансами, розширення фінансової автономії закладів та законодавче закріплення їх права на самостійне залучення і використання коштів із різних джерел. Проведений аналіз міжнародного досвіду продемонстрував, що у багатьох європейських країнах важливу роль у фінансуванні вищої освіти відіграють місцеві бюджети. На відміну від цього, в Україні функціонування ЗВО фінансується переважно з

державного бюджету, тоді як участь місцевих бюджетів обмежується наявністю вільних коштів. Це свідчить про необхідність удосконалення нормативно-правової бази з метою створення умов для стабільної та повноцінної участі місцевих органів влади у забезпеченні фінансової сталості вищої освіти. Таким чином, комплексне реформування системи фінансування, поєднане з використанням успішних зарубіжних практик, є критично важливим для побудови конкурентоспроможної та ефективної системи вищої освіти в Україні.

В Україні досі недостатньо розвиненими залишаються механізми цільової фінансової підтримки закладів вищої освіти, зокрема через фонди освітньої підтримки, національні грантові програми та системні науково-дослідні ініціативи, які могли б забезпечити реальні фінансові вливання для університетів. Вітчизняні джерела фінансування наукової діяльності залишаються обмеженими, що знижує мотивацію до розвитку дослідницької компоненти в освітньому середовищі. У той же час, позитивним прикладом виступають міжнародні програми, які, попри всі труднощі, забезпечують університетам доступ до альтернативних джерел доходів через участь у грантах і партнерських проєктах. Саме закордонні ініціативи нині найчастіше виступають ключовими джерелами підтримки наукових досліджень у ЗВО.

У цьому контексті формування ефективного, прозорого й багатоканального механізму фінансування системи вищої освіти в Україні набуває вирішального значення. Для забезпечення стратегічних цілей розвитку – підготовки висококваліфікованих фахівців, затребуваних на ринку праці, підвищення попиту на освітні послуги, адаптації українських освітніх стандартів до вимог Європейського простору вищої освіти – необхідно докорінно переосмислити підходи до фінансування. Упровадження дієвих інструментів, таких як державне стимулювання наукових досліджень, створення спеціалізованих освітніх фондів, розвиток публічно-приватного партнерства, а також розширення доступу до міжнародних грантів дозволить суттєво підвищити рівень фінансової автономії університетів.

Оперативне реагування на проблеми фінансування освіти, а також

розробка відповідних заходів політики дозволять Україні вже в найближчій перспективі зміцнити свої позиції у європейському освітньому просторі, посилити конкурентоспроможність вищої освіти та стати повноправним і впливовим учасником Болонського процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аргірова Г., Горбань Д., Чупринська А., Кіптенко Т. У тенетах держзамовлення: Як ефективно використовувати мільярди гривень на вищу освіту. URL: https://zaxid.net/statti_tag50974
2. Бабічев А. В. Функції державних органів управління освітою. Зарубіжний досвід із питань управління змінами в системі вищої освіти. *Теорія та практика державного управління*. Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2017. Вип. 2 (57). С. 192–200.
3. Боголіб Т. М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період : монографія. Київ : Міленіум, 2016. 506 с.
4. Боголіб Т. М. Фінансування вищої освіти України: проблеми і перспективи їх вирішення. *American Scientific Journal*. 2017. № 1 (9). С. 70–78.
5. Буличева Н. А., Пивовар Ю. І. Сучасні правові та організаційні проблеми фінансування вищої освіти в Україні. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 411–416. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/10196>
6. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
7. Варналій З. С. Фінансове забезпечення вищих навчальних закладів України – справа державна. *Економічний вісник університету*. 2018. Вип.8
8. Варналій З. С., Красільник О. В., Хмелевська Л. П. Фінансування державних вищих навчальних закладів України : монографія. Київ : Знання України, 2017. 231 с.
9. Варналій З., Красільник О. Оптимізація фінансування державних вищих навчальних закладів України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. № 5 (194). С. 6–13. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2017/194-5/1>.
10. Вахович І. М., Волинчук Ю. В. Фінансове забезпечення вищої освіти: методологія та механізм реалізації в умовах формування соціально

орієнтованої ринкової економіки : монографія. Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2010. 286 с.

11. Вища освіта в Україні у 2019 році: статистична інформація. Київ: Державна служба статистики України, 2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

12. Вища освіта в Україні: порядок денний для реформ / за заг. ред. Є. Б. Ніколаєва. Київ: Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні, 2017. 61 с.

13. Вища та фахова передвища освіта в Україні у 2020 році: статистична інформація. Київ: Державна служба статистики України, 2021. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

14. Вища та фахова передвища освіта в Україні у 2021 році: статистична інформація. Київ: Державна служба статистики України, 2022. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

15. Вітренко, Ю., Власова, І., Ворона, В., Жилиєв, І., Мельник, С., Ковтунець, В., Базелюк, О. *Механізми розширення фінансової автономії закладів вищої освіти України: колективна монографія*. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України. <https://bit.ly/3C9mVm2>

16. Гапон В. В., Барабаш О. А., Читаєва К. Г. Інформаційні аспекти порівняльного аналізу використання коштів у сфері фахової передвищої освіти. *Освітня аналітика України*. 2024. № 1 (27). С. 5–22. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2024-1-5-22>.

17. Гапон В. В., Барабаш О. А., Читаєва К. Т. Аналіз рівня оплати праці науково-педагогічних працівників у закладах вищої освіти, що підпорядковані МОН України. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2021. 67 с.

18. Губанова Т. О. Функціонування закладів вищої освіти в умовах воєнного стану: сучасний стан та перспективи. *Київський юридичний журнал*. 2023. № 3. С.65-78

19. Державна служба статистики України. Статистична інформація. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html

20. Дехтяр Н. А. Фінансування системи вищої освіти в Україні. *Гроші, фінанси і кредит*. 2021. Вип. 25. С. 667-672.

21. Дубровіна Н. А., Дубровіна В. А. Фінансування вищих навчальних закладів у Польщі. *Бізнес Інформ*. 2012. № 6. С. 148–151.
22. Економічні аспекти проблем розвитку вищої освіти в Україні : монографія / за ред. І. М. Грищенка. Хмельницький : ХНУ, 2010. 478 с.
23. Євменькова К. М. Фінансування послуг вищої освіти в країнах Заходу. *Наука молода*. 2008. № 9. С. 88–90.
24. Єрешко, Ю., Товмасян, В. Теорія фінансової політики підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*, 2021. (15-16), -68. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2020.15-16.63>
25. Єрфорт О. Ю., Єрфорт І. Ю. Розвиток механізмів кредитування здобуття вищої освіти в Україні. *Фінанси України*. 2018. № 3. С. 67-79.
26. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник : 4-те вид. Київ : Знання, КОО ; Львів : банківський ін-т НБУ, 2002. 476 с.
27. Заклади вищої освіти. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html.
28. Затонацька Т. Г. Кредитний механізм фінансування здобуття вищої освіти в Україні. *Наука молода. Економіка*. 2018. № 2 (197). С. 19–23.
29. Іноземні студенти в Україні. URL: <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini>.
30. Інтерактивна мапа зруйнованих та пошкоджених закладів освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/ministerstvo-osviti-i-nauki-ukrayini-zapuskaye-interaktivnu-mapu-zrujnovanih-i-poshkodzhenih-zakladiv-osviti>.
31. Конституція України: офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.
32. Ловінська Л. Г. Визначення вартості освітніх послуг. *Фінанси України*. 2019. № 2. С. 12–26. URL: https://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2017_2_4.
33. Ловінська Л. Г., Парасій-Вергуненко І. М. Вартість освітніх послуг як базовий показник розподілу бюджетного фінансування між закладами вищої освіти. *Наукові праці НДФІ*. 2019. № 3 (84). С. 18–36. URL: https://nbuv.gov.ua/UJRN/Npndfi_2019_3_3.

34. Лютий, І.О. Концептуальні засади та суперечності реалізації фінансової політики держави. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Економіка*, 2020. (79), 4-6.

35. Матеріали до засідання Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2022/05/13/Inform.MON.shchodo.pyt.vynesen.na.zasid.Kom.VRU.z.pytan.osvity.pdf>.

36. Міністерство освіти і науки України. *Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022- 2032 роки*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80>

37. Навчальні програми будуть змінені вже наступного року. URL: https://lb.ua/society/2022/05/25/517898_navchalni_programi_budut_zmineni.html.

38. Офіційний web-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

39. Постанова Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2022 р. № 401 “Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету”. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-spryamuvannya-koshtiv-do-rezervnogo-fondu-derzhavnogo-byudzhetu-401>.

40. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text).

41. Савченко І. Г., Чумак О. В. Модернізація державного механізму фінансування вищої освіти в умовах її реформування. *Теорія та практика державного управління*. 2017. № 3 (58). С. 85–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2017_3_14.

42. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>.

43. У МОН підраховали кількість іноземних студентів в Україні. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/05/28/novyna/suspilstvo/mon-pidraxuvaly-kilkist-inozemnyx-studentiv-ukrayini>.

44. Український державний центр міжнародної освіти. URL: <https://studyinukraine.gov.ua/navchannya-v-ukraini/universiteti>.
45. Читаєва К. Г. Аналіз забезпеченості закладів вищої освіти науково-педагогічними кадрами в умовах воєнного стану в Україні. *Освітня аналітика України*. 2024. № 3 (29). С. 88–97. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2024-3-88-97>.
46. Шевчук А. В. Регіональні освітні системи : теорія, методологія, практика інноваційного розвитку : монографія. Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2014. 433 с.
47. Шевчук І. Б. Інформаційні технології в регіональній економіці: теорія і практика впровадження та використання : монографія. Львів : Видавництво ННБК “АТБ”, 2018. 448 с.
48. Collins B., Fountain J. H., Dortch C. The COVID-19 Pandemic and Institutions of Higher Education: Contemporary Issues. 2021. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46666>.
49. Diversification of sources of financing higher education: the experience of reform in European countries / L. Lysiak et al. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary*. 2022. Vol. 12, Iss. 1, Spec. Iss. XXV. P. 143-147. URL: <http://www.magnanimitas.cz/12-01-xxv>.
50. Eisenstein, L. *Nonprofit Policies and Procedures*. <https://www.boardeffect.com/blog/nonprofit-policies-procedures/>
51. Estermann, T., & Bennetot Pruvot, E. *Financially sustainable universities II: European universities diversifying income streams*. European University Association. <https://bit.ly/3SINGU>
52. European University Association. *Taking simplification of EU Funding to the next level. The university perspective*. <https://bit.ly/3C51N0m>
53. Hromovenko K., Tytska Y. Forming the development strategy of modern HEI. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4, No. 3. P. 42-50. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-42-50>.

54. International Monetary Fund. *Code of Good Practices on Transparency in Monetary and Financial Policies. Part 1—Introduction*.
<https://www.imf.org/external/np/mae/mft/sup/part1.htm>
55. Kovalenko Y., Porovych L. Фінансування закладів вищої освіти: проблеми та напрями вдосконалення в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 1 (13). С. 150–159. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2018-1\(13\)-150-159](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2018-1(13)-150-159).
56. Leshanych L., Miahkykh I., Shkoda M. Models of financing of higher education institutions in foreign countries. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4, No. 5. P. 145-150. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-5-145-150>.
57. Propel Nonprofits. *Financial Policy Guidelines and Example*.
<https://www.propelnonprofits.org/resources/financial-policy-guidelines-example/>
58. Radcliffe Department of Medicine. *University of Oxford. Finance, Grants and Funding*. [https:// www.rdm.ox.ac.uk/intranet/finance-grants-and-funding](https://www.rdm.ox.ac.uk/intranet/finance-grants-and-funding)
59. Rottmann, J. *Financial Policies and Procedures Manuals for Nonprofit Organizations: Applying Best Practices to the Environmental Health Strategy Center*. Muskie School Capstones and Dissertations. 50.
https://digitalcommons.usm.maine.edu/muskie_capstones/50
60. University College London. (2024). *Finance policies*.
<https://bit.ly/3QmFvLQ>
61. University of Huddersfield. (2023). *Financial Regulations Policy*.
<https://bit.ly/3SNbLJG>
62. University of Oxford. (2024). *Finance Division*.
<https://finance.admin.ox.ac.uk/>